

Kultura i religije u službi zbližavanja naroda

Zoran Jevtović

Na raskršću vekova i milenijuma svet se našao pred novim dilemama koje otvaraju brojna teorijska pitanja, izazivajući ozbiljne protivrečnosti i dovodeći u sumnju tradicionalna učenja, posebno u korpusu religija i društvenih nauka. Gromoglasne najave vodećih američkih teoretičara i stratega o „kraju istorije“ i „poslednjem čoveku“, uz očigledni trijumf liberalne demokratije (Frensis Fukujame), ili „kulturnim srodnostima i razlikama koje oblikuju interese i antagonizme“ vodeći sukobima civilizacija (Semjuela Hantigtona), pokazale su se istrošenim, dogmatski prozaičnim tvrdnjama koje su imale funkciju opravdanja narastajuće hegemonije koja će obeležiti nestanak bipolarnih odnosa sa svetske političke scene. U ime samoproklamovanih principa i vrednosti formiraju se nova društvena shvatanja i norme, koje nameću jedinstvenu zlosutnu religiju nadsistema, poznatiju kao profit, tako da Novi svet kojim upravljaju bogati i privilegovani segmenti korporativnog društva uništava ili ponišava sve kulture i narode koji ne dele takva shvatanja. Pri tome, kao da se unapred isključuje mogućnost na življenje u skladu sa islamom, katoličanstvom, pravoslavljem, hinduizmom, konfučijanizmom ili drugim religijskim uskrnućima i njihovim prihvatanjem vrednosti, uz očuvanje sopstvenog identiteta.

Vreme verskih sanjalica koje su najbolje godine života potrošile u duhovnim groznicama, tragajući za dubinama njegovog smisla i idealima na kojima počiva, ostalo je u hramovima nacionalnih kultura koje u sebi nose teret odgovornosti za snove budućih generacija. Mistično lutajući za korenima praotaca, smenjujući život i smrt, čovek je uspeo da pojmi opšti, univerzalni, smisao kolektivnih nemira koji i sada pulsiraju kosmičkim prostranstvima nudeći ljubav, sreću, mir ili ratove. Krhka građevina sećanja zasnovana na shvatanjima da Zlo po prirodi može biti skriveno u svakome od nas, baš kao i Dobro, povukla se pred savremenim uverenjima da je Zlo uvek u drugome, a Dobro samo u nama. Tako se stvara novi svet heroja i antiheroja, junaka i kukavica, moćnika i obeleženih da čitav život nose breme krivnje, samo zbog toga što se ne uklapaju u modernu kulturološku matricu koja se nameće sofisticiranim masmedijskim pritiscima ili žive na prostorima koji su svojim prirodnim bogatstvima strateški važni. Većita podeljenost Istoka i Zapada, Juga i Severa vešto se kamuflira religijskim suprotnostima, skrivajući prirodu jaza između bogatih i siromašnih, koji porastom tehnologija postaje sve veći i dublji.

Pitanje porekla religija zahteva mnogo odgovora, ali svakako je da se u genezi svih kriju mitovi. Hegel bi rekao

da se oblik poruke menjao tokom istorije, ali nije važan njen razvoj, već prelaz u višu formu čija je suština u verovanju. Istorija civilizacija uvek je počivala na religijskim predstavama i učenjima, koja su se menjala i delila u skladu sa promenama u društvenom okruženju. „Današnja verska slika u svetu pokazuje istorijski put nametanja tzv. svetskih religija narodima koji su potpadali, u vekovnom mlinu kolonizacije, pod udar zavojevača, uvek praćenih svojim misionarima. Zato ima mnogo naroda koji su u verskom pogledu izdelfeni nepomirljivim religijama“ (Nedeljković, 1993:15). Narodi koji se gledaju preko grobalja svojih najbližih nikada ne mogu svet posmatrati prizmom običnog čoveka, koji udaljen u toplini i bezbednosti propisuje kako bi život trebao da izgleda u budućnosti. Sudari hrišćanstva i islama kao najznačajnijih i najvećih religija ostavljali su duboke tragove u čitankama generacija koje su dolazile, pa se uopštavanjem stvarala lažna slika o romantičnim verskim homogenizacijama i tendencijama praštanja i zaborava. Kulturna približavanja među narodima slabo su funkcionisala, jer su najčešće veštački nametana, bez strukturalnih i ekonomskih veza unutar otvorenog društva, predstavljajući simulaciju razumevanja. Neznanje je najveći neprijatelj svakog čoveka, ali je pristajanje na neznanje još veći greh! Tako je skoro nepoznato da je npr. u Turskoj, nešto manje od devet desetina muslimana sunita, svaki deseti je šiit, a svaki pedeseti - hrišćanin! Nekadašnja monolitnost država (npr. Švedske i Norveške kao protestantskih, Španije i Italije kao katoličkih, Rusije i Srbije kao pravoslavnih, Irana i Pakistana kao muslimanskih, Kine i Vijetnama

kao budističkih, Izraela kao judističke) nestala je svakodnevnim migracijama i mešanjem stanovništva, tako da su insistiranja na verskim ili kulturnim razlikama uvek u međunacionalni ekstremizam i ludilo, čijim okončanjem ljudi ponovo žive zajedno.

U istraživanju političkih procesa i kretanja to znači veliki broj dilema zasnovanih na transformaciji društvene prirode, zavodljivim zabludama prošlosti i hipostaziranoj viziji novog svetskog poretka u kojem traganje za korenima mržnje dobija sve zapaženije mesto. Analizirajući ratove u poslednjih deset godina američki istraživači Ted Robert Gur i Rut Leger Sivard identifikovali su muslimane kao obavezne učesnike, što je dobrodošlo Hantingtonu za sumirajuću ocenu, po kojoj su „dve trećine od tri četvrtine ratova bili između muslimana i nemuslimana. Granice islama su krvave, a isti je slučaj unutar njegovih granica“ (2000:286). Dalji zaključci se izvode analogijom sa istorijom, demografijom i politikom, pa su tako za strahove i nasilje među različitim civilizacijama najodgovorniji muslimani, bez obzira da li je reč o sukobima Muslimana i Hindusa na Potkontinentu, Rusa i Kavkažana na severnom Kavkazu, Jermena i Turaka na Transkavkazu, Arapa i Jevreja u Palestini, katolika, muslimana i pravoslavnika na Balkanu i da ne navodimo dalje. Uvažavajući zlatno pravilo političke teorije da probleme uvek treba sagledavati, barem iz dva ugla, potražili smo i druge izvore. Ruski general I. Šavrov, ističe da je, nakon formiranja NATO-a tokom samo tri naredne decenije u svetu „bilo 468 ratova i vojnih sukoba na teritoriji 69 zemalja, uz učešće oružanih snaga 81 države! Dogodilo se to u Aziji

(179), Africi (118), Latinskoj Americi (135) i Evropi (36) puta“ (Kovačević, R. 2000:17). Pažljivijom analizom podataka uočićemo da nema međusobnih sukoba među bogatim zemljama, ali i da u gotovo svim ratovima na kraju prošlog i početkom ovog veka učestvuju SAD, direktno ili stavljajući javne simpatije (tajno i sve oblike pomoći, uključujući novac i angažovanje „pensionisanih“ operativaca obaveštajnih službi i vojske). Ako se zna da su izdvajanja za vojni budžet u 2003.

iznosila 334 milijarde dolara, što je više od ukupnih rashoda deset najvećih vojnih sila na svetu, kao i da će u ovoj godini premašiti 400 milijardi, jasno je da nastaje suluda militaristička kultura koja se mora prikriti apoteozama o krivici drugih, „primitivnih kultura“ i religija od čijih se uticaja odabrani svet „mora braniti“.

Slična zamena teza primetna je i u obračunu sa najtraženijim svetskim teroristom Osamom bin Ladenom, pri čijem je pominjanju obavezan epitet „islamski fundamentalista“, dok se prećutkuju činjenice KO ga je takvim napravio? Nije nikakava tajna kada kažemo da je ovaj čovek vojno obučavan i mentalno stvaran kao produkt američke centralne obaveštajne službe (CIA), ali se to u tamošnjoj javnosti minimizira

kako bi se odgovornost pripisala drugima. Još 1998. „Vašington post“ je obazrivo ukazivao na povezanost američkog miljenika sa terorističkim grupama muslimana u 18 država sveta, među kojima su Bosna i Albanija. Postojali su i opipljivi dokazi o Ladenovom finansiranju mudžahedinskih operacija, kojim se težilo stvaranju verskih ratova, ali pošto je to bilo u interesu najveće svetske sile pred stvaranjem terorističke aždaje

namerno se zažmurilo. Albanski list „Gazeta šiptare“ 4. novembra

1998. registrovao je po-

setu „visokog gosta“,

kao i podatak da je domaćin bio

Baškim Gazi-

mend, prvi

čovek alban-

ske tajne

službe, ali ne

i „slučajnu“

saobraćajnu

nesreću u ko-

joj je poginula

dvadesetdvo-

godišnja devojka

Lenarde Vanžela,

kriva samo zbog toga

što je bila prevodilac tokom

susreta. Američki obaveštajci

upoznati sa sadržajem posete, znali

su da će kao rezultat poteći potoci

krvi među dojučerašnjim komšijama na

Balkanu, bliskim kulturama i religijama,

ali nisu učinili ništa kako bi ih sprečili.

Naprotiv! Bog vidi i čuje, mir, sloboda i

pravda moraju pripadati svim ljudima,

nit se tuđim nesrećama valja radovati!

Odumiranje nacionalnih ideologija,

uz snaženje sektaških učenja, obuzda-

vanje totalitarizama i ratnih brutalnosti, terorizam, ekološku ugroženost planete,

ukidanje dominantnih paradigmi o suverenosti država i stvaranja globalne zajednice, promovisalo je nove sisteme vrednosti u kojima mediji masovne komunikacije sve češće postaju filteri koji odvajaju „civilizaciju“ od „varvara“ koji su preostali. Odluka časopisa „Tajm“ da godišnju nagradu za ličnost godine dodeli „američkom vojniku“ nakon masakra civila u Iraku, naišla je na nepodeljene simpatije širom države, pa tako romantična naslovna strana sa koje se smeše tri navodna vojnika - jedan belac, jedan Crnac i jedna belkinja, podseća na jaz kojim Amerika doživljava sebe i svoju superiornost i ostatak sveta koji to nemoćno posmatra. U praksi, snagom ekonomija megakorporacija, vojne sile, diplomatije, naučne superiornosti i medijskih pritisaka uništavaju se svi koji se suprotstavljaju novoj arhitekturi moći, zasnovanoj na geopolitici jedine supersile koja kontroliše najvažnije međunarodne institucije. Na bazi elektronskih, informacionih i komunikacionih tehnologija stvoreno je informatičko društvo XXI veka, koje će nema sumnje, zameniti dosadašnji značaj industrijskog kapitala i energije kao osnovnih resursa za stvaranje viška vrednosti. Iluzija o savremenoj obnovi Rimskog carstva, abasidskih kalifata, mogulskih imperija, Aleksandrije ili Otomanskog carstva, samo je modernizovana zabluda o Obećanoj zemlji koja će ukinuti mogućnost razvoja svih ostalih kultura i religija. Svetsko tržište se ekonomski spektakularno ujedinjuje, ali tako što se nacije i kulture ukrštaju, jer pod pritiskom novih tehnologija pristup profitu postaje sve ograničeniji i teži, dok se religije zloupotrebljavaju kao mogući koreni razdora i novih deoba. Kako bi Hristos rekao: „Mislite li da

sam ja došao da dam mir na zemlju? Ne, kažem vam nego razdor. Jer će odsele pet u jednoj kući biti razdeljeni, ustaće tri na dva, i na dva tri. Ustaće otac na sina i sin na oca; mati na kćer i kći na mater; svekrva na snahu svoju i snaha na svekrvu svoju“ (Lk 12:54).

Bogatstvo savremenog sveta više nije samo u zlatnim polugama, plemenitim rudama, dragocenostima i dubinama federalnih rezervi, već i posedovanju digitalne tehnologije koja omogućava brz prenos informacija i široku kontrolu javnog mnjenja. Svako otkriće pored plemenite i korisne strane, ima i drugu: ružno i mračno naličje koje se posebno ispoljava prema slabijim, drugačijim manjinama, koje se svesno izlažu stereotipizaciji, strahovima i nesigurnosti. Tako je nedavno istraživanje „Infratesta“, Instituta za javno mnjenje, na Univerzitetu u Bilefeldu, u Nemačkoj pokazalo da 59% ispitanika misli da u ovoj državi živi previše stranaca, skoro svaki peti učesnik da su Jevreji krivci za njihovo trenutno stanje, dok četvrtina ispitanika smatra da muslimanima treba zabraniti useljavanje u ovu „demokratski“ orijentisanu zajednicu. Religiozne predrasude nisu nimalo slučajne pošto trećina Nemaca podržava ideju da se zbog sugrađana muslimanske veroispovesti osećaju strancima u sopstvenoj zemlji

Sveobuhvatna strategija zavodjenja javnosti zasniva se na masovnoj, permanentnoj i intezivnoj propagandi koja se vrši kombinovanjem različitih tehnika i sredstava. Prljavi trikovi, tehnike šokiranja publike, metode ponavljanja sadržaja, propaganda obećanja i pretnji, ima za cilj da utiče na stvaranje slike o nekom narodu, kulturi ili istaknutom pojedincu, pri čemu, ne treba zaboraviti da

mač ima dve oštrice! Slično istraživanje nedavno sprovedeno u Holandiji na populaciji između 16 i 20 godina pokazalo je da mladi (54%) kao najmilitantniji narod u Evropi vide Nemce, iako su ratove i zla činili još njihovi dedovi! Stvaranje stereotipa o islamizaciji podsvesno sugerise društveni proces prihvatanja druge religije, pa bi mnogo uputnije bilo govoriti o „širenju islamske kulture“ koja se stalno preispituje, usavršava i dograđuje u skladu sa spoznajama oko sebe. Menja se retorički smisao pojmova, tako što se religija medijskim manipulacijama svesno poistovećuje sa „islamskim fundamentalizmom“, koji je analogno sinonim za savremeni terorizam, odnosno, „džihad“ kao sveti rat protiv nevernika. Vrednosne kvalifikacije suviše su laičke da bi ih stručnjaci podrobnije razmatrali, ali zato plodno tlo nalaze u neobrazovanim masama koje podložne parališućem masmedijskom uticaju spremno prihvataju nametnuta učenja, ne proveravajući njihovu ispravnost. „Verovati u ono što nismo videli, naučio nas je katahizis, jeste vera; verovati u ono što vidimo - i ono što ne vidimo - jeste razum; saznanje, a verovati u ono što ćemo videti - ili nećemo videti - jeste nada“ (Unamuno, 2000:17). Da bi sačuvali mesto u novom globalnom poretku moramo imati pametne, obrazovane, tolerantne i obučene ljude koji će umeti da upravljaju visokim tehnologijama, koristeći bogatstvo različitosti kultura i naroda za progres kao krajnji cilj ukupne duhovnosti. Povezanost među kulturama i religijama dobija stratešku važnost, ali da bi se u svetsku trku ravnopravno uključili neophodno je da poznamo pravila igre.

Čuveni američki futurista Alvin Tofler među prvima je uočio istrošenost Klauzeviceve teze o dva osnovna

tipa civilizacije, sugerišući da se u novom milenijumu budućnost kreće ka trodelnom sistemu moći: agrarnoj ekonomiji na dnu, kod nerazvijenih i zastarelih društava; ekonomiji dimnjaka, kod bivših postkomunističkih i srednerazvijenih država nespremnih na prilagođavanje promenama u okruženju i „ekonomijama, baziranim na znanju, ili ekonomijama Trećeg talasa, koje, bar za neko vreme, zauzimaju vrh globalne piramide moći“ (1998:93). Novu elitu čine ljudi rasterećeni mitoloških predrasuda, nacionalističkih stereotipa, rasnih, religioznih ili ideoloških razlika, frustriranih ambicija ili bilo kog oblika paternalizma prema manjinama u okruženju. Iako je proces izgradnje takvog multietničkog, multikonfesionalnog i otvorenog društva složen, dugotrajan i trnovit, ispunjen paradoksima, pa često i izostankom permanentnog dijaloga sa neistomišljenicima (kojih će uvek biti), izvesno je da će odmerenim i korektnim odnosom doći do dijalektičkog prožimanja hrišćanstva, budizma, islamizma i drugih religija.

Novi poredak čine različite društvene grupe ili „stigme“ (prema Goffmanu), pa tako razlikujemo: 1) telesne; 2) karakterne; i 3) grupne ili tribunalne stigme (rasa, nacionalnost, religijska pripadnost). Za multietničku strukturu otvorenog društva od posebne važnosti je proučavanje komunikacijskih odnosa unutar treće grupe. „Kada gledamo jedan u drugoga, u zenicama naših očiju se odražavaju dva različita sveta. Može se, zauzimanjem odgovarajućeg položaja, ta razlika vidokruga svesti na minimum, ali mora se spojiti u jedno, postati jedan čovek da bi se ta razlika potpuno uništila“ (Bahtin, 1991:23). Onaj ko spoznaje vrednost drugog, ko

voli, biva odgovoran, noseći u sebi svest ili tajnu znaka! Subjektivni stavovi i ograničeni horizonti uvek završavaju ograničenjima, udaljavajući nas od istine. Kad vera preraste u uverenje caruju dogme, dok odnosi među narodima postaju bezlični i nestvarni. Blesak plamena u metafizičkom prostanstvu kosmosa može identifikovati samo zdrav ljudski um, koji će suočen sa stvaralačkim zanosom spoznaje razmenjivati ideje sa drugim ljudskim bićima.

Reč je o izgradnji kolektivnih identiteta i međulingvalnom komuniciranju koje će posredstvom masovnih medija omogućiti novi diskurs javnog govora, koji neće značiti jednoglasnost, već autonomnost svih građana i stvaranje nevidljivog društvenog ugovora o zajedničkom životu većine i manjina, sa istovetnim obavezama i pravima, i jednih, i drugih. Japanac Keniži Ome je u „Foreign Affairsu“ još 1993. istakao slabljenje primarne veze države sa nacijom, jer su mnogo bitniji odnosi sa globalnom ekonomijom. Jedan od vodećih svetskih analitičara još tada je ukazao da će „tradicionalna pitanja spoljne politike, bezbednosti i odbrane“, zajedno sa makroekonomskom i monetarnom politikom, ostati „provincija nacionalne države“ koja će se sve više oslanjati na dvonacionalne, pa čak i višenacionalne regione. Naravno, to podrazumeva uvažavanje kulturnih, religijskih, etničkih i drugih osobenosti, jer bi u suprotnom došlo do mogućih političkih sukoba. Osvrnimo se, na trenutak, na istoriju: paganizovano hrišćanstvo u Svetom Rimskom Carstvu raspalo se zbog borbi za teritorijama i bogatstvima, drevna persijska civilizacija utemeljena na islamizmu ostala je u arhipelagu

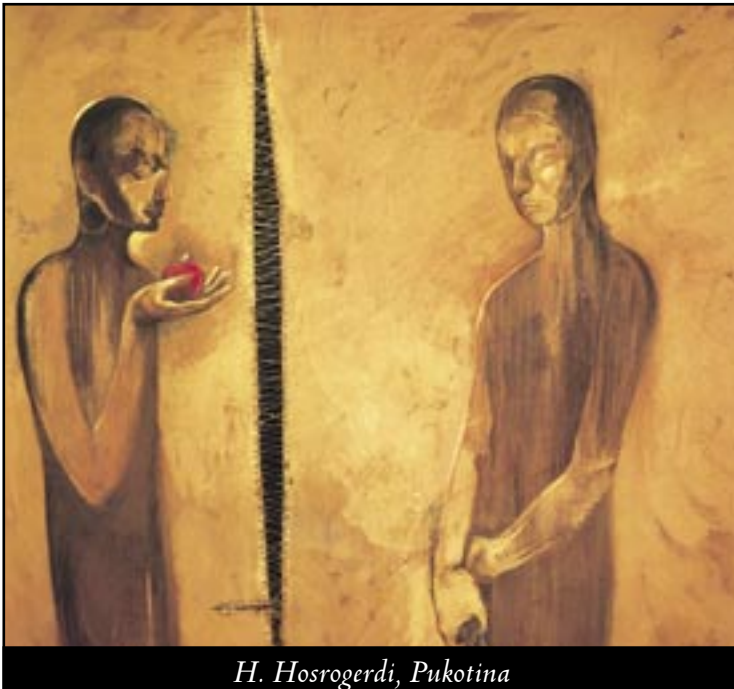
novonastalih država, kulturu Maja i Acteka, Indijanaca i crnaca uništile su Sjedinjene države. Zaključak je lako izvesti: ratovi zbog kojih su nestajali čitavi narodi i kulture uvek su inspirisani ekonomskim, nacionalnim ili socijalnim ciljevima, dok je Božja volja služila za maskiranje istine.

Strah od multilingvističke komunikacije u kulturi i javnim medijima recidiv je tužne, romantičarske prošlosti koja se temeljila na siromaštvu, socijalnim razlikama, ideološkom jednonumlju, teroru većine nad manjinom, gubljenju vere i utopijskom shvatanju dominacije jednih nad drugim. Lutajući prostorima sećanja lako ćemo kopati potresne prizore strahota, užasa i nasilja u kojima su u dosluhu duše i bezumlja, neljudi kao Fausti prodavali sebe i najbliže zarad beskrajne pustoši i ništavnosti materijalnih bogatstava. U smutnim vremenima lakše je biti zver nego čovek, pa nametnuti raskoli među kulturama fantomski gutaju ljude, bilo verskim asimilacijama ili fizičkim uništavanjem. Seme zla izbacuje na površinu svu trulost, izopačenost, bedu i poništenost jedne sredine, tako da nametanjem određenih sistema vrednosti moćnici koncentrišu nezadovoljstva na jednom mestu, previđajući da će neminovno doći do duhovne eskalacije. Nejednakost u moći i odlučivanju vodi permanentnim opasnostima sukoba, napetosti i religijskih raskola. Božidar Slapčec govoreći o tim košmarnim vremenima kaže: „Istorija je tu shvaćena kao kolektivna snaga koja određuje koren nacija, pothranjuje konstitutivne mitove etničkih zajednica i pojačava nacionalne identitete“ (1993: 16). Insistiranje na genetskoj ili verskoj različitosti stvara teritorijalno-političku dimenziju življenja socijetalnih celina

unutar prostora, bilo u pograničnom pojasu, unutrašnjosti ili raširenosti po čitavoj teritoriji. Iz takvih političko-socijalnih razlika nastaje teror, autoritarizam, totalitarizam, dogmatizam i slični oblici diktature koji opstaju zahvaljujući permanentnoj paradigmi konflikata o međusobnoj „ugroženosti“. Ovakva filozofija posebno je eksponirana u multikulturalnim državama u koji-

podloga za stvaranje opštedruštvenih regula primerenih demokratskom okruženju. One se praktično nastavljaju na „Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima Ujedinjenih nacija“, koji u članu 19, stav dva, kaže: „svako lice ima pravo na slobodu izražavanja bez obzira na granice, što podrazumeva slobodu iznalazaženja, primanja i širenja informacija i ideja svih vrsta

u usmenom, pismenom, štampanom ili umetničkom obliku ili na bilo koji drugi način po slobodnom izboru“. U Povelji državne zajednice Srbije i Crne Gore član 52. definiše prava na očuvanje posebnosti u stavovima jedan (pravo na izražavanje, čuvanje, negovanje, razvijanje i javno ispoljavanje nacionalne i etničke, kulturne i verske pismenosti); članu tri (sloboda upotrebe svog jezika i pisma); jedanaest (na potpuno i nepristrasno informisanje na svom jeziku,

H. Hosrogerdi, Pukotina

ma je birokratski centralizam odlučivao u ime „humanog angažovanja“, bez sagledavanja kritičkih dubina i dimenzija na koje se mogu proširiti.

Sprovodeći svetske principe i standarde utvrđene članom 9. Konvencije o ravnopravnosti i zaštiti nacionalnih manjina Saveta Evrope, člana 11. Evropske povelje o regionalnim i manjinskim jezicima iz 1995. i Okvirne konvencije o zaštiti manjina Saveta Evrope iz 1998. normativno je pripremljena kvalitetna

uključujući pravo na izražavanje, primanje, slanje i razmenu informacija i ideja) i dvanaest (da osnivaju sopstvena sredstva javnog informisanja), čime postavljaju temelje međusobne tolerancije i dijaloga sa kulturama u okruženju.

Treba biti naivan ili altruista pa zaključiti kako će normativnom regulativom svi problemi u realnom životu biti rešeni. Jedna povelja, pa čak i niz zakonskih projekata ne mogu potisnuti decenije pseudokratije, kojoj su

manjine služile kao neophodni dekor u objašnjavanju jednakosti u korišćenju sloboda. Savremena ustavna i liberalna Evropa forsira vrednosni sistem sa tolerancijom, kulturom, učvršćivanjem ljudskih prava, etničkim, verskim i političkim pluralizmom i prihvatanjem raznolikosti. U članu 1.4 Deklaracije o principima tolerancije stoji kako ona „označava slobodu pridržavanja svojih ubeđenja i prihvatanja istih kod drugih ljudi“. Kako to praktično izgleda u nekoliko primera koji slede: u Francuskoj su nedavno vlasti zabranile muslimankama da u školama i javnim institucijama upotrebljavaju verske simbole, dok je Erna Solberg, ministar za rad i socijalna pitanja, uperivši prst u norveške muslimane zatražila od njih da „konačno shvate da žive u Evropi i da su manjina“. Islamska zajednica u Norveškoj zato „mora da shvati šta se dešava u susedstvu“, funkcionišući po drugačijim principima nego u zemljama u kojima su muslimani većina. Direktno optužujući imame (kao verske vođe) za donošenje drugih običaja i kulture, ona je praktično demonstrirala raspoloženje naroda kojeg predstavlja za multikulturalnost i toleranciju. Veoma brzo zahtevima su se pridružile švedske vlasti, koje su zabranile mladim muslimankama da sa feredžama (zarovima) dolaze na nastavu, objašnjavajući to „brigom“ o ugnjetavanju žena. Da parafraziramo Vitgenštajna: o onome o čemu se ne može govoriti (ne razumemo sadržaj simbola) ne vredi raspravljati! Miroljub Radojković to definiše teškim putem tražanja za ontologijom informacije, pošto njena vrednost nije samo u statističkom i matematički merljivom korelatu. „Za nekog čoveka neka informacija ima veliki smisao ili ogromnu važnost. Drugi je

ne konstatuje, ili ne prima, a u njoj ne vidi nikakav smisao. Jedan je postao izvor informacija kao akter ili svedok događaja, promene; drugi mu se priključuje i dela, mada o povodu ima tek posredovana, reprezentativna saznanja jer je o tome dobio informaciju, podatak, vest“ (2001: 35). Gde su granice verskih prava, simbola, rasne mržnje i kulturnih tolerancija mogu govoriti samo oni koji ih poznaju, a u navedenim primerima, očigledno, to nije slučaj. Zabrane nikada nisu bile odlike demokratije, pa posmatrajući religiju kao putokaz onima koji lutaju da se ne bi izgubili u šumi života, možemo zaključiti da javno demonstriranje verskih simbola, ideja, verovanja i obreda, dok god ne ugrožava druge slobode, ima smisao. Simboli ne osvajaju kao oružje, pa nema razloga za strah. Oni samo pojašnjavaju ateistima ili pripadnicima drugih religija svoje interese, kolektivne potrebe i običaje, orijentaciju u prostoru i vremenu, kao i želju za homogenizacijom istomišljenika. „Simbol je moćniji što je moćniji onaj ko ga unosi u masu“, tvrdi Đuro Šušnjić, istovremeno uočavajući da je „još moćniji što je nemoćniji onaj ko ga prima“ (1995:197).

U multinacionalnim sredinama informacije ne treba da se sukobljavaju, već sreću, prožimaju i bogate šireći se različitim distribucionim tokovima ka istom cilju. Teologija se odvija kroz procese opštenja među ljudima, uz uvažavanje činjenice da su u SAD i Zapadnoj Evropi obrazovaniji slojevi stanovništva čvršće povezani sa religijom i crkvom, pri čemu ona ima značajnu ulogu u političkom životu. Postmodernisti bi, verovatno, ukazali na postojanje virtuelne zajednice u kojoj su etnička pripadnost, socijalni status, politička orijentacija, religioznost ili druga determinisanost

nevažni, jer se ukidanjem nacionalnih granica, suvereniteta i regulativnih ograničenja komunicira univerzalnim jezikom (najčešće engleskim). Religija se prilagođava tehnološkim promjenama otvarajući virtuelna svetišta, hramove, džamije, crkve i bogomolje, trudeći se da odgovori trendovima, kontrolišući pastvu kako ne bi posumnjala u ispravnost već prihvaćenih ideja. Propovedi i mise, klanjanja i krštenja, odvijaju se u sajberprostoru, pokrećući mlade generacije na duhovni mir i potčinjenost. Takve teorije u prvi plan ističu uspostavljanje poretka apsolutnih sloboda građana koji izborom učestvovanja u elektronskoj komuni interpersonalnu komunikaciju menjaju javnom, koja neosetno postaje kolektivnom (globalnom). Problem je što pojedinac može neko vreme provesti u virtuelnoj igri, ali pritiskom tastera kojim se isključujemo iz multimedijalne sfere opet smo suočeni sa realnošću, pojavama i procesima višetničke zajednice. „Uostalom, pokazuje se da se već danas aktivni sudionici virtuelnih zajednica neretko izoliraju od problema realne zajednice kojoj pripadaju“ (Willson, 1997:159). Multimedijalni opsenari svakodnevno nas zasipaju nizovima informacija koje moć fiktivnog preobražavaju u moć faktičkog. Čovek i nesvesno postaje narkotički zavisnik od hiperproduktivnih informacijskih kanala, koji iz trena u tren „bombarduju“ um, teže da ga zamene, filtrirajući i selektujući podatke na koje treba obratiti pažnju.

„Želimo da se sami borimo za svoja prava. Suviše dugo su drugi govorili umesto nas“, objavljeno je u „Slobodnim novinama“ („Freedom`s Journal“) davne 1827. godine, prvom štampanom mediju američkih crnaca koje je u Nju-

jorku izdavao Džon Rasvorm. Mada je od tada prošlo dosta vremena može se zaključiti da je cilj manjinskih grupa upravo u potrebi da govore u svoje ime, a ne da to čine drugi, simulirajući ikonografiju pluralizma. Da bi jedan sistem skladno funkcionisao neophodno je da postoji harmonija među svim delovima, tako da nedostatak kontakata, nerazumevanje i atmosfera uzajamnog nepoverenja nemaju perspektivu. Kulturna politika unutar jedne religije vodi vas jednosmernom ulicom koja nema kraja, hermetičnom zatvaranju kvadrature kruga, ideja, stavova, uverenja, vrednosti za pripadnike ostalih članova zajednice. Sloboda upotrebe jezika i izražavanja ne znači da će druge etničke grupe razumeti sadržaj komunikacije, što automatski znači da svi pripadnici „polisa“ nisu uključeni u stvaranje novih ideja. Vera ulazi u naše živote kroz reči koje su čuju i slike koje se vide, ali da bi razvili suživot među ljudima različitih običaja, navika i religija moramo prethodno obezbediti da se slušaju i razumeju.

U suprotnom, narodi i manjine živeće jedni pored drugih, ali ne i jedni sa drugima, što je tragični gubitak vremena u trenucima kada se svet ujedinjuje u planetarno selo. Ilustrujmo to primerom susedne Makedonije: nacionalna televizija programe emituje na albanskom, turskom, romskom, vlaškom i srpskom jeziku. Od 107 komercijalnih (58 radio i 49 tv-stanica) programe na jezicima manjina emitovalo je 12 radio i 17 tv-stanica, dok je od 29 lokalnih radio-stanica 12 emitovalo program na jezicima manjina (Bilten 10: 8-9). Problem je u činjenici da informisanjem samo na maternjem jeziku iz auditorijuma potencijalno isključujemo druge

etničke i religiozne zajednice, moguće primaocne sadržajne dimenzije koja je utkana u poruku. U Skoplju se trenutno izdaje nekoliko listova sa sadržajima na albanskom i makedonskom jeziku, čiji su vlasnici shvatili da dvojezičnim štampanjem uvećavaju ciljnu grupu, ali i profit, tako da verske i religiozne razlike nisu prepreka za saradnju. U Bosni i Hercegovini tri konstitutivna naroda koja su se, do juče posmatrala preko nišana, danas se smenjuju u ulogama većine i manjina, govoreći ravnopravno na tri jezika: bosanskom, srpskom i hrvatskom. Ne istražujući međusobne razlike, oni mogu da komuniciraju sa punim prijemom poruke, bez obzira na činjenicu kom entitetu ili religiji pripadaju. Jezička sličnost morala bi biti iskorišćena za zbližavanje kultura i zajedničko uključivanje u međunarodno tržište. Danas u svetu ima oko 220 država i više od 5.000 jezika, što znači da lingvističke razlike ne smeju predstavljati etničke ili nacionalne granice. U stratifikovanoj zajednici ljudi su statusno drugačije raspoređeni od višenacionalnih sredina u kojima strukturalna podela može ići do nivoa etničke, verske, ideološke i druge pripadnosti.

Cilj modernog društva je da stare navike promeni komponovanjem novih kulturoloških odnosa i javnosti, tako što će u prvom planu imati multilingvalnu

ili bilingvalnu komunikaciju kao bitno drugačiji model u odnosu na sve prethodne. To je put kojim žitelji multietničkih sredina treba da saobraćaju među sobom, jer da bi se izbeglo favorizovanje diskursa većine moraju se znati navike, jezici i običaji drugih. Budućnost nije u sukobu kultura, kako je tvrdio Hantigton, već u njihovom susretanju, prožimanju, bogaćenju. Npr. u Kanjiži i Bačkom Petrovcu istu emisiju vode dva voditelja: jedan na mađarskom, drugi na srpskom jeziku; u „Radio Lajfu“

u Skoplju jedan se slušaocima obraća na albanskom, drugi na makedonskom jeziku, pri čemu jedan ne prevodi drugoga, već se ravnopravno nadovezuju mislima i informacijama, stvarajući atmosferu razumevanja i kolektivnog interesa. Slično je i na „Multiradiju“ u Novom Sadu koji program proizvodi istovremeno na više jezika (mađarskom, rumunskom, rusinskom, romskom i slovačkom)

bez prevoda. Kako naglašava Enike Halaz, glavni i odgovorni urednik ovog medija, posebno je važno „da manjinske grupe ne govore samo o sebi i samo na svom jeziku, jer će onda doći do povratka na staro“, već se brzom izmenom kratkih govornih formi trajanja do 90 sekundi (zbog slabljenja pažnje onih koji jezik ne razumeju) i muzike, zadržava pažnja brojnog auditorijuma. Branimir Stojković uočava tri uloge manjinskih

*Sveobuhvatna strategija
zavođenja javnosti zasni-
va se na masovnoj,
permanentnoj i intezivnoj
propagandi koja se vrši
kombinovanjem različitih
tehnika i sredstava.*

medija: „a) asimilaciju; b) separaciju i 3) integraciju. U zavisnosti od manjinske politike svake zemlje i vodećeg opredeljenja samih manjina uloga njihovih medija tokom vremena može da se menja. Jedan od ključnih uslova integracije ovog prostora jeste pluralizacija njenih konstitutivnih elemenata - balkanskih društava koja više neće sebe defini- sati pre svega u nacionalnim, odnosno etničkim kategorijama već će uzimati u obzir i druge osnove većinsko-manjinske diferencijacije“ (2002:169). Važno je ne praviti diskriminaciju prema drugim manjinskim zajednicama, ne koristiti govor mržnje, stereotipe, predrasude, dok „profesija mora biti iznad nacionalne pripadnosti“.

Manjinske grupe u višenacionalnim sredinama imaju pravo da prezentuju svoje interese, ideje, stavove, mišljenja, ne dovodeći u pitanje ista prava i slobode drugih etničkih zajednica. Vodeći idiom mora biti okrenut ka dijalogu i toleranciji, stvaranju socijalnih mehanizama koji će ekonomskim merama nametnuti novu kulturološku matricu. Dominacija jedne forme znači potencijalnu mogućnost sukobljavanja ili kontrolisanja, što, istorija dokazuje, vodi snaženju ekstremizma i limitiranog socijalno-političkog uticaja. U takvim slučajevima postoji opasnost stvaranja mreže alternativnih medija „polujavnog karaktera i kojima se oblikuje neka latentna javnost: nju bi pošiljaoci zabranjenih poruka, dakako, željeli transformirati u realni prostor javnog saobraćaja. Ovakvo dvojno artikulisanje javnosti osobito je karakteristično za totalitarna društva i diktature, gdje modaliteti strukturiranja alternativnih, latentnih komunikacijskih kolektiva u političkoj domeni mogu biti različiti, a jedan od čestih postupaka je prebaciva-

nje političkih poruka u one domene i subdomene javne komunikacije u kojima su „pravila igre“ nešto blaže definirana, na primjer u poetsko, religijsko ili znanstveno područje“ (Škiljan,1998:129). Jezički identitet je dinamički fenomen jer samo međusobnom komunikacijom svih članova zajednice dobijamo nova znanja, informacije i obaveštenja. U geografskoj lingvistici i dijalektologiji posebno se proučavaju lokalni jezici (ili govori) i dijalekti kao semantičke različitosti koje teže uklapanju sa maticom. Stoga mediji moraju razbijati dogmu kojom se država, nacija i jezik smatraju stubovima samostalnosti određene društvene strukture, favorizujući aspekt prava i obaveza ravnopravnih građana koji ravnopravno koriste maternje jezike i kulturne osobenosti u javnoj komunikaciji.

Religije i kulture malih naroda u novom milenijumu ne smeju budućnost prepustiti sukobima verskih ideologija, jer iz njih kao pobednik izlazi đavo. Čovekova drama ispoljavana u nizu surovih stradanja i patnji služi kao novi okvir u nastojanjima da ukidanjem svoje bespomoćnosti odgonetne, dalju sudbinu, sopstvene, ali i tuđe živote. Kriza društvenog poverenja kao posledicu donosi opasnost duhovnog i kulturnog individualizma, kreativne destrukcije i dalje sumnje, koje interesnim i političkim lobiranjem udaljavaju narode i religije. Samo jaki imaju snagu tolerantnosti, pošto sposobnost da razumemo drugoga, daje veliku šansu da i nas drugi razumeju. Otvoriti se mislima drugih znači prihvatati njihove običaje, navike, vrednosti, što naš duhovni svet može samo da obogati. Vera postoji samo kao ljubav, jer „jedan pastir i jedno stado“ nezadrživo vode jednom bratstvu kosmičkih dimenzija.

Pravoslavlje i moderna racionalnost

prof. dr Gordana Živković

Najstrasniji kritičari Srpske pravoslavne crkve koji neumorno tuže zbog jalovog tradicionalizma i konzervativizma pravoslavlja, te njegove nespремnosti da „ide u korak“ sa duhom modernog vremena, upravo su oni što su još ne tako davno na ovim prostorima davali sve od sebe kako bi ova Crkva jednom za svagda završila u mračnim katakombama povesnog zaborava. Sve je u njih ostalo potpuno isto, osim jednog. Dok su se ranije zdušno borili da od porobljivačke tame ove „prepotopske vizantijske tvrđave“ sačuvaju i odbrane slobodu ličnosti „prosvetljene“ komunističkim uspenjem, danas se ovi gorljivi čovekoljupci pre svega zalažu da od pogubnog crkvenog uticaja izuzmu tek prokrčene modernizacijske tokove, koji nas jedini mogu izvesti iz zgusnute balkanske tmine u svetlost slobodne demokratske ujedinjene Evrope. Zato su, ne bez razloga, duboko i ozbiljno zabrinuti radi neverovatno upornog odbijanja Srpske crkve da „prihvati modernizacijske trendove u verskom kanonu“, istrajavajući na svojevrsnoj „dogmatskoj hermetičnosti“(!). Kada će i pravoslavci konačno shvatiti da se ne može početkom XXI veka tvrdoglavo insistirati na istinama koje su činile srž hrišćanskog nauka još u Hristovo doba? Nije li preko potrebno „posvetovljenje“ hrišćanske crkve, kako bi ona uopšte mogla da funkcioniše u ovo teško vreme?

Nakon ovakvih odista uputnih saveta kojima se s blagonaklonošću ukazuje pravoslavlju na moguću put izlaženja iz kruga problema u koje se zaplelo – a sve s ciljem da ono ostane na nivou zahteva duhovne

situacije vremena – više nego čudno mogu zvučati istovremena zalaganja za standardno socijalističko stanovište prema kome Crkva pripada isključivo domenu čovekove „privatnosti“, nemajući apsolutno šta da traži u javnom životu našeg današnjeg društva. Naime, ovi naši „evropejci“ zbog nekih nesumnjivo značajnih i korisnih razloga izjašnjavaju se bez ikakvih dilema protiv bilo kakve „stimulacije konfesionalizacije javnog života“, a za „privatizaciju hrišćanskog života“. Pri tom im je argumentacija više nego ubedljiva – time se, vele, samo može sprečiti pogibeljna politizacija Crkve koja nas zasigurno vraća u „nacionalnu predistoriju“, folklorne rezervate, tradicijske kazamate, bespovratnu provincijalizaciju i odeljivanje od modernog sveta, te najzad krvave međuetničke i nacionalne konfrontacije. Šta bi još uopšte ovome trebalo dodati kako bi se jasno shvatilo da je jedan od naših osnovnih zadataka danas vratiti u bocu „oslobođeni duh srednjovekovnog mraka“, da nas ova opasna vizantijska opsena definitivno ne bi odvojila od slobodnog i prosvetljenog čovekocentričnog evropskog sveta!

Može li se danas pravoslavlju olako unapred pridavati pežorativno značenje? Je li ono uistinu strano telo u svakoj modernoj političkoj zajednici? Preči li nam zasigurno pravoslavlje put u demokratiju, prosperitet i slobodu? Da li su baš svi pravoslavni „obrasci“ ponašanja prevaziđeni i neefikasni u savremenoj društvenoj komunikaciji? Da li je pravoslavlje izvorno anticivilizacijsko i antidemokratsko? Konačno,

je li „govor“ moderne racionalnosti usmeren uvek na štetu pravoslavlja?

Racionalnost na kojoj se temelji moderna politička zajednica, vodi prevashodno računa o zahtevima obezbeđenja moći u čijoj je osnovi konkretan interes!¹ Držeći se toga neodustajno ona potiskuje u daleki plan još kako aktuelna i važna pitanja o ljudskoj slobodi, pravdi, istini, moralu i etici – kao „nedelotvorna“ i „prevaziđena“. Jer, svako političko mišljenje – ma kakvo ime ono sebi nadenuo – prvenstveno vodi računa o faktičkom odnosu snaga i uslovima tekućeg osiguravanja moći. A, iz te perspektive njemu se pokazuje „nedelotvornim“ sve što ne udovoljava razlozima gole moći. Tako za njega ljudsko i Božansko pravo, poštenje, čast, hrabrost i vernost nemaju apsolutno nikakvog smisla, a ni „učinka“. Dok čitava tradicija postaje sasvim nedelotvorna i ništavna prošlost, koja se ni na koji način ne uračunava u sadašnjost „činjeničnoga“! Naravno, posledice toga su ozbiljne i dalekosežne pre svega na planu ljudske egzistencije – naime, ljudsko postojanje svoju sadašnjost više ne crpi iz povesnog, poreklo postaje samo „gola prošlost“ a budućnost sadašnjost „produžena u buduće“! Na ovakve negativne aspekte je ukazivao još Veber izrekavši jasan sud o istorijskoj situaciji sopstvenog vremena, kojoj za temeljnu odliku pripisuje upravo rezignaciju mnogih unutar jedne okamenjene kulture, što ne pruža značenje i slobodu. Zastupajući stanovište o bolesnoj zapadnoj civilizaciji koja guši čoveka i njegovu slobodu – zatvarajući ga sve više u svoj „gvozdeni kavez“ - on u doista dramatičnim obrisima oslikava nemoć pojedinca pred sve složenijim društvom i stalno narastajućom snagom birokratije, koja sasvim prirodno stremlje sopstvenom apsolutizmu otuđujući se potpuno od ljud-

skih potreba. Time skoro proročki sluti mehanizovanu petrifikaciju i pesimistički pogled na svet lišen svakog smisla i značenja! Jer, znamo da upravo u ovo naše vreme strahotna kriza „lomi“ nauke, tehniku, ideologije, brojne kulturne proizvode za masovnu upotrebu, ustanove i zajednice... A o svojevrsnoj ekološkoj katastrofi da i ne govorimo!² Treba li se onda uopšte čuditi što je ovakvo sistematično instrumentalizovanje moderne racionalnosti dovelo do razaranja samog humanizma? Baš to je i bio jedan od izuzetno značajnih razloga što je humanizam postao poprište žestoke krize i konačno njena žrtva. Stoga se, pre svega, u ime istinske čovekove emancipacije i oslobođenja moraju neizostavno štetne posledice apsolutizovane racionalnosti! To zapravo znači da se pored uma moraju najozbiljnije uzeti u obzir ljudska htenja i osećanja, mašta i sud, želje i strasti, te iznova obuhvatiti sve dimenzije ljudskosti.

No, sigurno je da u okviru vladajućeg tipa racionalnosti nema prostora za ispoljavanje osećajnosti i specifično ljudskih fenomena – vere, umetnosti, ljubavi, patnje... Samo jedan od odgovora na racionalnost „proizvedenu“ industrijskim društvom – a čiji „racionalitet“ se potvrđuje još jedino efikasnošću u sputavanju čovekovog oslobođenja – predstavljala je politička akcija koja insistira na „novom moralu“ i „novoj osećajnosti“ kao neophodnim preduslovima društvene promene, koji ustaju protiv naloga represivnog uma. Baš na ovakvom „novom tipu racionalnosti“ istrajava danas i snažan antibirokratski talas oličen u antinuklearnom i ekološkom pokretu.

Pravoslavni izazov

Ima li šta da ponudi pravoslavlje na nivou prevazilaženja modernističke

obezličnosti i nemoći čoveka kao pojedinca pred svemoći organizacije i njene birokratije? Mogu li se uvođenjem „pravoslavnih obrazaca“ u društveno saobraćanje ublažiti brojne nedostatnosti „racionalističkog tipa“ odnošenja?³ Valja odmah reći da se u samom temelju pravoslavne ideje društvene zajednice nalazi shvatanje čoveka kao slobodne ličnosti.⁴ Čovekova ličnost se smatra pravim „obrascem“ i „modelom“ svake društvenosti, dok se društvena zajednica neposredno izvodi iz ljudskih potreba i njima primerava. Otuda, svako društvo najpre mora „garantovati“ neophodne uslove za čovekov slobodan razvoj. A takva sloboda, sa svoje strane, čoveku nalaže da bude istinski odgovoran – tj. sposoban da ponese i podnese teret plodova sopstvenih misli i dela, činjenja i nečinjenja.

Osnovnu svrhu društvenosti predstavlja, dakle, ostvarivanje čoveka kao konkretnog i neponovljivog bića sa vlastitim identitetom; shodno ovome, društvo mora biti organizovano na način kojim se u okviru postojeće vremenske dinamike u najvećoj mogućoj meri obezbeđuje ispunjavanje takvog cilja, drugačije rečeno istinski „korektiv“ valjanosti vidova ustrojstva društvenog života (države, društvenih institucija, političkih organizacija, raznih oblika kolektiviteta) čini čovekova sloboda kao neprikosnoveni životni princip. Stavljanjem težišta baš na nju – iz koje direktno proističe sloboda naroda i društva – pravoslavlje u stvari zagovara „jedinstvo mnoštva i različitosti“, koje ne poništava već kao najveću dragocenost čuva i razvija originalnost svakog dela. Time ono na neki način direktno protivreči zapadnom modernističkom duhu čiji je ideal i pravo ishodište „sveopšta racionalizacija sveta“, koja se može ostvariti tek ako se nad postojećim različitim i divergentnim

interesima uspostavi prevaga i dominacija jedne „centralne ideje“!⁵ Suprotno tome, pravoslavlje svojim „pozivom“ na jedinstvo utemeljeno na zajedničkoj duhovnoj pripadnosti svih ljudi Bogu kao svome Ocu, u stvari, insistira na prevazilaženju postojećih i potencijalnih podeljenosti i suprotnosti na svim društvenim nivoima stvaranjem tzv. katoličanskog zajedništva. A u tom zajedništvu vrhuni sabornost kao bitno novi kvalitet života, što pobuđuje u čoveka odgovornost prema drugim ljudima i prema Bogu. Ovakvo zajedništvo – sazdana na pravdi, istini, ljubavi i slobodi – može se dosegnuti samo pozivom „za susretanje sa drugim čovekom kao svojim večnim bratom i sabratom, za susretanje sa Bogom kao hlebom života...“⁶

U pitanju je zajedništvo koje se ne uspostavlja na poništenju svojevrsnosti, originalnosti i neponovljivosti ma kojeg svoga dela! Katoličnost ni na koji način nije usmerena protiv slobode ličnosti, niti pak katoličanska svest pripada nekom određenom narodu ili rasi.⁷ Isto tako, ona nije ni neka „opšta svest“, ali ni „udružena svest mnogih ili Bewusstsein überhaupt nemačkih filozofa“.⁸ Naime, do nje se ne dolazi „eliminisanjem živih ličnosti, nego prelaskom u preobraženje ličnih logosa“.⁹ To zapravo znači da je katoličnost „stil ili poredak ili postavka lične svesti, koja se ostvaruje kroz stvaralački razvoj, a ne preko uništenja ličnosti“.¹⁰ Ličnost u katoličanskom preobražaju zadobija, znači, evidentnu snagu da izrazi život-svest celine i upravo u tome se obelodanjuje jedno od bitnih svojstava čoveka kao društvenog bića i bića zajednice. Po ovome sudeći, saborni način života na neki način nadilazi čak svako demokratski organizovano društvo, koje karakteriše baš različitost i suprotstavljenost interesa njegovih članova, čije štetne posledice se

pokušavaju ublažiti i primiriti proklamovanjem jednakosti svih ljudi na zakonskom i proceduralnom planu.

Naravno, više nego očito je da se ovde isključivo radi o duhovnim silama čovekovog preobražavanja „unutarnjim blagodatnim delovanjem“, zadobijenim njegovom slobodnom odlukom ali i „ličnim podvigom“ izraženim prvenstveno u podvigu vere. Reč je svakako o „pravoslavnim sredstvima“ čovekovog spasenja – veri, praštanju, ljubavi i pokajanju. Naime, vera predstavlja samu pretpostavku čovekovog „poznavanja svoga nesavršenstva i nemoći, ona je izlaženje iz samosti i samotvorenosti i ulaženje u večne prostore svetog zajedništva sa Bogom, bližnjima i celokupnom tvorevinom Božjom“.¹¹ Poziv na pokajanje, međutim, označava

„poziv na promenu celog čovekovog unutrašnjeg stanja, promenu celog njegovog bića“.¹² Stoga je pokajanje u stvari priziv na potpuno novi način života, na novo i obnovljeno doživljavanje sebe i svega oko sebe, na promenu i preobražaj čovekove duše, srca, osećanja, misli i uma. Taj novi život nikako nije nešto spoljašnje, već dubinska unutrašnja stvarnost kroz koju se rađa novi čovek. A za takav novi život je konstitutivna – ljubav. Najzad, praštanje je usmereno „zaustavljanju zla“ i definitivnoj pobedi nad njim. Ovim uistinu moćnim snagama preobražavanja i obnavljanja najdubljeg dela čovekovog bića, on se zapravo priprema za „novi kvalitet života“ s drugima u zajednici koja živi duhom sabornosti. Jasno, u zaživljavanju sabornog života društvene zajednice istaknuto mesto pripada pravoslavnoj tradiciji.

Nju međutim nikako ne bi trebalo shvatiti kao neki okoštali sistem nepovesnih „pravila ophođenja“, već sam život iznad

svega otvoren prema sadržajima i učincima vremena. Izgleda, društveno saobraćanje koje počiva na pravoslavnim tradicijama (i ustanovama) može omogućiti ljudima da uprkos svojoj nesavršenosti sasvim uspešno izađu na kraj sa većinom problema s kojima se danas susreću. To nije nimalo čudno, s obzirom na istorijski potvrđenu činjenicu da baš tradicije – iako se njihovo poreklo tačno i ne zna – uspevaju mnogo efikasnije da usmere delatnosti individua, nego što bi to bio u stanju učiniti bilo koji pojedinac u Dekartovom smislu.¹³ Naime, ove ustanove ne funkcionišu zato što su racionalno planirane, niti pak jedinke poznaju načela na kojima se one zasnivaju – jednostavno, ljudi prihvataju određena pravila postupanja koja im omogućavaju da uspešno realizuju svoje vlastite svrhe. Takva „pravila“ nastala su „sama od sebe“, kroz interakciju nebrojeno mnogo jedinki tokom dugog vremenskog perioda.¹⁴ I možda baš otuda što religijski „obrasci ponašanja“ zasigurno nisu u stanju položiti test racionalnosti postavljen

od strane „konstruktivističke škole“, čiji pojam inače uvodi Hajek, oni i uspeavaju uspešno koordinirati ljudske aktivnosti! Dakako, sasvim pogrešno bi bilo tvrditi kako su sve ustanove čije je izvorište u pravoslavnom duhovnom sklopu podjednako dobre i efikasne, u provođenju svoje početne temeljne namere!¹⁵

U svakom slučaju, osnovna „namera“ religijskih „obrazaca ponašanja“ se sastoji u uspostavljanju odnosa u okviru konkretne društvene zajednice kojima se promiče život ljubavi, praštanja, milosrđa, saradnje i solidarnosti, uzajamnog poštovanja i uvažavanja tuđih potreba kao svojih vlastitih. Takvim specifičnim normama čovek se izričito obavezuje na „dobru volju“ prema drugome i visoki stepen moralnosti i savesti u svom sveukupnom delanju. A imati „dobru volju“ znači u stvari razumeti svakoga, pomoći svakome, priznati svakome pravo na život, slobodu, hleb, na pravnu i društvenu zaštitu. Isto tako, to znači nikoga ne odbaciti zbog njegovog imena i uverenja; svakom narodu dati pravo na negovanje kulture i tradicije, prihvatajući onaj Božanski red stvari prema kome su cela vasiona, priroda i čovekova istorija izraz jedinstva mnoštva i različitosti. Uspostavljanjem ovakvih religijskih sadržaja u domenu etike i prava, vrši se zapravo integrisanje čoveka i naroda u društvenu zajednicu koja se smatra adekvatnom pravim ljudskim potrebama i u osnovi pravednom. Pri tome, pravednost podrazumeva ideju slobode kao sam temelj međusobnih ljudskih odnosa. U stvari, to znači da u okviru jedne ovakve društvene zajednice čoveku neizostavno pripada mogućnost da deluje slobodno prema vlastitoj odluci. I samo pod pretpostavkom da se takva čovekova vlastitost osigurava protiv svakog mogućeg napada, moguće je zasnovano govoriti o vladavini praved-

nosti. Prema tome, pravi cilj provođenja religijskih normi društvenog ophođenja nalazi se – u ozbiljenju svestrano razvijene ljudske prirode. A to je zasigurno, ujedno, i najveća vrednost „pravoslavnog odgovora“ obesmišljenom i tehnozovanom svetu! Svetu čiji vrhunski imperativ predstavlja stalni tehnološki napredak, koji potiskuje i ništi sve ono što nije upravljeno reprodukcijom puke moći u čijoj osnovi leži konkretan interes. Međutim, kakvi su izgledi da se ovakva „pravoslavna alternativa“ danas i ostvari nije lako proceniti. Pre bi se reklo da je ona tek otvoren „nacrt“, čiji potencijali treba da budu osvešteni.

Pa ipak, jedno je nesumnjivo: osnovno načelo pravoslavnog načina života i puta spasenja glasi – biti, pa tek onda delati! Umesto da čovek menja svet, prava potreba je da promeni sebe samoga! I upravo u tome leži značajna razlika između pravoslavnog i zapadnog mišljenja i načina života. Jer, sve su velike ideologije utemeljene upravo na ideji kako svet treba menjati „čovekovom umskom delatnošću“ smerom njegove humanizacije, što se dosad pokazalo kao utopija s obzirom da su svi ovakvi pokušaji umnog uređenja sveta – zaključno s najradikalnijim: komunističkim – završili unutar jednog bezizlaznog ronda. Shodno ovome, modernističkoj krilatici „društvena revolucija“ - kao inkarnaciji novovekovne ideje umskog uređenja sveta primerenog ljudskim potrebama – pravoslavlje može s punim pravom suprotstaviti svoj priziv na „moralnu revoluciju“, kojom se sve postavlja i „rešava“ unutar samoga čoveka. Utoliko pre, izgleda da pravoslavna filozofija života može živeti i danas! Ona to može na prvom mestu zato što pitanje o smislu, istini, razlogu i načelu svega ima neprolaznu vrednost i stalni aktualitet, a svaka izvorna filozofija, kao misao iskona,

vremenom ne može zastareti. Naravno, nije lako reći kakve su njene mogućnosti i izgledi u sadašnjem „novovekovnom pejzažu“ duboko sekularizovanog i ateiziranog sveta. Ovo bi moglo zavisiti i od toga da li je provedeni proces sekularizacije i ateizacije ireverzibilan ili je, ipak, mogući ponovni susret čoveka i Boga. Odlučujuću reč ovde ima, dakle, vreme koje stoji pred nama.

Napomene

- Potiskujući metafizička pitanja – pa dakle i pitanja o smislu – na margine svoga interesovanja, savremena zapadnoevropska misao neizbežno završava „okovana“ jalovim i slepim pragmatizmom, koji vrhunski imperativ sveukupnog delanja nalazi isključivo u principu koristi. Otuda, ona svaki mogući veliki koncept i ideju po pravilu „rastvara“ u operativni pojam „instrumentalnog uma“ potpuno usmerenog ka svojim ograničenim ciljevima. Definitivni rezultat ovakve pozitivne nastojenosti zapadnog mišljenja – koje, pak, svekoliko bivanje hoće podvrgnuti kriterijumima oportuniteta i metodologiji ostvarivanja najkorisnijih ciljeva iz ugla preovlađujućih interesa modernog društva – javlja se u redukciji same istine na nivo prosečnog društvenog standarda. U tome se svakako ogleda pravi krah velikih ambicija racionalnog uređenja sveta, postavljenih još na samom početku novovekovne povesti.
- Naime, „emancipacija čoveka od prirode“ – shvaćena kao progresivna redukcija prirode na status objekta – išla je potpuno suprotnim smerom od očekivanog i željenog. Umesto da vodi istinskom čovekovom napretku i oslobođenju, vodila je njegovom otuđenju i porobljavanju! A s obzirom na evidentne, stalno narastajuće, razarajuće implikacije modernog tehnološkog razvitka, takva „emancipacija“ bi u svom krajnjem ishodu mogla prvesti čoveka samom kraju života na Zemlji. Zato je katastrofizam, inače veoma rasprostranjen u savremenoj kulturi, sve drugo samo ne neopravdan stav. Jer, s obzirom na ubrzani razvoj sredstava „čovekovog ovladavanja prirodom“ – koja su u stvari sredstva njegovog uništavanja – ovakva perspektiva ima uistinu realne izgleda i da se ostvari.
- Ovde rutina, administriranje, tehnokratija i birokratizam zamenjuju ostvarenje čovekovog temeljnog ontološkog principa slobode, kreativnosti i aktivne saradnje, tj. istinske društvenosti. Sasvim su zanezarene moralne vrednosti, što neizbežno dovodi do zapostavljanja čoveka i njegovog urođenog „bogolikog dostojanstva“. Naime, on postoji tek kao sredstvo i dodatak tehnici, ispražnjen od svog pravg smisla i naznačenja, dok istovremeno predmeti materijalne prirode i vrednosti postaju za njega tako dragoceni da im posvećuje skoro sve svoje vreme i daruje svu snagu. Rečju, u pitanju je društvo koje nipošto ne može umaći poništavanju pravih vrednosti na račun surugata! Tu je čak pravo odvojeno od morala, a delo od prava. A ovakva etička nakaznost i nemoral moraju da poprime i svoj fizički izraz – opustošenje. Stoga, istinsku sliku našeg sveta s početka XXI veka čine ratovi, bestijalni i krvavi sukobi među ljudima, iznova genocid nad čitavim narodima.
- U osnovi pravoslavnog razumevanja čoveka se nalazi vizantohrišćansko bogoslovlje koje traži svoje „odgovore“ u Svetom pismu, mističkom bogoslovlju, svetootačkom predanju, učenju o Božjem domostroju spasenja, sinergiji između Božanske datosti i čovekove slobodne volje. Osnovna vizantohrišćanska pozicija prema čoveku izražava se u stavu da je on sazdan od Trojičnog Boga po liku (ikoni) i podobiju (sličnosti) Božjem. Znači, ikona Hristova je založena u čoveku, a čovek je u svoj svojoj punini – kao duša i telo – označen božanskom slikom. Zato se čovek i razume kao „lično biće“, „ličnost“.
- Veoma optičajna sintagma o nasušnoj potrebi našeg „vraćanja u Evropu“ stavlja pred nas niz značajnih pitanja: Šta je to, u stvari, Evropa? Šta je to, uopšte, „evropsko“? Jesu li to sinonimi za jedan istovetan „model“ ekonomije, političkog vladanja, društvenog života, kulture, stvaralaštva i duhovnosti? Ako oni to jesu, nije li onda evropski poziv na slobodu, demokratiju, univerzalizam i emancipaciju zapravo poziv na moderni uniformizam, jednoobraznost, jednolikost? Ne podrazumeva li onda „evropsko“ prevagu jednog dela nad celinom i njenom beskonačnom svojevrstnošću i neponovljivošću? Ili je ovde, ipak, možda reč o „vladavini esencijalne suštine“ koja dopušta postojanje mnogovrsnih vidova njenog manifestovanja, naporedno življenje njenih originalnih mnogolika? U sklopu toga se situira i mogući odnos „evropskog“ i „pravoslavnog“.
- Vidi: Intervju sa Amfilohijem Radovićem, „NIN“, Beograd, 1990.
- Vidi: O. Georgije Florovski, „Preobražaj ličnosti“, u zborniku „Katoličnost (sabornost) Crkve“, knjiga I, Beograd, 1986.
- Vidi: Isto, str. 64.
- Vidi: Isto.
- Vidi: Isto.
- Vidi: Jeromonah Atanasije Jevtić, „Pravoslavna vera i život“, „Teološki pogledi“, 2/73.
- Vidi: Isto.
- Vidi: Dragan D. Lakićević, „Ogled o ustanovama slobode“, „Politička filosofija Fridriha fon Hajeka“, „Nolit“, Beograd.
- Vidi: Isto.
- Mislim da je presudan izazov u tek započelom procesu tranzicije u nas upravo pronalaženje skladnog odnosa i „prave mere“ između „globalnog“ i „lokalnog“, „univerzalnog“ i „nacionalnog“, „modernog“ i „tradicionalnog“. Drugim rečima, moramo pronaći valjani odgovor na pitanja: treba li integrisanje u evropski kulturni i duhovni prostor da „isključ“ našu tradiciju, specifične kulturne obrasce, postojeća verska načela života? Ili pak upravo njih treba da unese u zajedničko evropsko kulturno i duhovno nasleđe, koje će se razvijati u jednom specifičnom vidu?

Patronimik - rodovsko ime - prezime

Olga Zirojević

Kod konvertita na našem području javlja se, uz lično ime, i patronimik odnosno prezime; oba se prave od imena oca (nomina patronymica); s tim, što su se ova prva menjala od kolena do kolena, dok su stalnost, nepromenljivost i naslednost bitna obeležja prezimena.¹

Budući da tradiciju prezimena² nisu imali ni Arapi³ ni Turci⁴, islam je na Balkanu, u odnosu na prezimena, imao samo indirektan uticaj⁵. Otuda se uz nova muslimanska imena islamiziranih Slovena (Srba, Hrvata i Bugara) javlja i staro slovensko (predosmansko) prezime⁶; i to u Bosni i Hercegovini, ali i drugde. To su, najpre, sinovi pogubljenih krupne i srednje vlastele, koji su zarobljeni i odvedeni u Carigrad i druge gradove, gde primaju islam, školuju se i prave karijeru u osmanskoj državnoj hijerarhiji. Među njima su najpoznatiji: sin hercega Stjepana, Ahmed-paša Hercegović (Hersekoğlu, sultanski zet), Sinan-paša Borovinić, Mustafa-beg Jurišić, Mustaj-beg Milivojević, Mehmed-beg Obrenović, Hasan-beg Mihailović, Skender-beg Vranješević, Mustafa-beg Bogojević (Dautpašić), Ali-beg Vlahović.

Malobrojni su i potomci nekadašnje bosanske vlastele: Kovačevići, Sijerčići, Todorovići, Ljubovići, Brankovići, Opukovići i Staničići. Najveći je broj potomaka običnih bosanskih ljudi koji su zahvaljujući svojim sposobnostima i vojnim zaslugama dospeli do visokih položaja, zvanja i poseda. Mnogi među njima zadržali su svoje ranije odnosno slovensko prezime: Katušić, Predojević,

Filipović, Popović (Papaz oğlu), Vučo, Tardić⁸. U najranijem bosanskom popisu (iz 1468) uz imena devetorice spahijskih navedeno je i prezime: Ismail Đurić, Mahmud Garovčić, Rustem Pretrčan, Kasim Andrić, Ilijas Bratilović, Ismail Repušević, Ali Božidarčić, Mahmud Dragilović i Mahmud Ružić⁹. Već pomenuto prezime/patronimik (Garovčić) javlja se i na području Hercegovine, nose ga dvojica timarnika, Hasan i Mahmud¹⁰. Patronimici odnosno prezimena javljaju se i u bosanskom popisu iz 1604. godine: baština Alije Dragića, Tur Ali, Ali i Bali, sinovi Mustafe Borovca i čitluk Sulejmana, sina Džafera i Ibrahima, sina Huseina, potomaka Udovičića (očigledno je u pitanju prezime)¹¹. U sandžaku Arvanid (1432) Isa-beg i Mustafa bili su sinovi Pavla Kurtića, a Hamza, Petrosa (A)gramatikosa¹². Godine 1459. u Jedrenu je dat timar Muhamediju, sinu Zuberovića „koji je prešao u islam“¹³. U domaćim hrišćanskim izvorima, pretežno iz dubrovačkog arhiva, uz ime nekolicine muslimanskih balkanskih trgovaca, zabeležen je i patronimik: Kurt Askadanović (iz Rogatice), Mustafa Skjadrović (iz Gupca), Mahmut Brajalović (iz Vratne), Mehmed Polivalić (iz Sarajeva), Isak Radovanović i Hamzo Vukašinović (iz Pljevalja), Emin Mihatović, Hasan Vasiljević (iz Prače), Ferhat Mihaljević (iz Trebinja), Hadži Musa Makijić (iz Foče), Jusuf Petrović (iz Eleza), Jusuf Selaković (iz Novog),¹⁴ Mustaj-baša Brasković, Husein Barjaktar Medžanović, Hadži Selim Orlić, Hasan Pitić, Omer Sklopović.¹⁵

Prezime odnosno patronimik imaju, kako se vidi, i stanovnici gradova odnosno ugledniji članovi društva. Tako se u već pomenutom mostarskom sidžilu beleži veliki broj porodica; s tim, što je mali broj prezimena kod kojih je u izvornom obliku zadržan nastavak na -ić¹⁶. češće se beleži vlastito ime plus perz. dodatak zade odnosno tur. reč oğlu¹⁷, koji mogu, ali ne moraju biti sinonimi: Čavka-zade, Kos-zade, Pjan-oğlu, Plav-oğlu, Trpalo-oğlu.¹⁸

U ćirilskim ispravama s kraja XVII veka pojedini kapetani i druga vojna lica nose slovenska odnosno prvobitna imena: Badnjević, Sinić, Žepić, Veletanlić, Beširević (koji treba da vuku poreklo od jednog sina Janković Stojana), Kovačević, Žažilović (sic), Klapić, Kolavzović, Popiržanović, Svetačković, Skelić, Svečić (Zvečić)¹⁹. U kapetanske rodove V. Čubrilović ubraja još Ceriće, Gradašćević, Vidajiće i Kapetanoviće²⁰. A u niže plemstvo „ugurali su se“, po istom autoru, Morići, Glođe i Zlatarevići u Sarajevu²¹. Slovenska odnosno neislamska prezimena čuvaju i nišani po sarajevskim i bosanskim grobljima: Mustafa efendija Mačković, muftija, Rukija, kli Ahmed-age Bojića, Hadži Hasan i Abdija Mravović, Hasan i Ahmed Radilović kod Rogatice, Mahmut Branković, kod Rogatice, Mehmed-beg Zečević, Visoko²².

Uz Mačkovića i Zečevića, u Fojničkim registama zabeležena su još i sledeća prezimena: Babić, Bosnić, Glođić, Gvozdanović, Hrnjić, Ljubunčić, Olovčić, Sikirić, Sović²³.

Većina porodica ubeleženih u popisu mostarskih i hercegovačkih zanatlija (1755) i danas postoji u Mostaru, one iščezle pamti narodno predanje ili o njima svedoče sačuvani nišani²⁴. To su²⁵: Bilić, Kordić, Zvonić, Marić, Popić,

Gluhović, Milišić, Rajković, Ljutović, Ivanišević, Mašić, Grčić, Vučjaković, Golić, Brkić, Drobić, Milavić, Selešković, Gluhić, Lačić, Mrkonjić, Sinovčević, Šišić, Raljević, Kovačević, Košić, Dragnić, Milčić, Kekić, Medić, Bubić²⁶. Zabeležen je i jedan potomak stare vladarske kuće: Alija, sin Mustafa-bega Kosače²⁷.

Ne mali broj bosanskih pesnika i književnika nosi slovensko prezime odnosno patronimik, a nije uvek u osnovi lično ime (već nadimak): Anđelović, Goro, Glođo, Svirac, Bračković, Berbić, Stovro, Proho, Riđanović²⁸. Ona se susreću i u poznatoj Muvekitovoj istoriji Bosne: Babić, Fočak, Fočić (uz Fočo), Gačenin, Gačanlija, Gluhbegović, Grebo, Gušanac, Hrasnica, Kantarević, Krunić, Kukavica, Mačković, Mašić, Mihaljević, Pobro, Pozder, Pržalo, Repovac, Sivac, Skako, Sokolović, Sočo, Suša, Svrzo, Šiljaković, Šišić, Toska(o), Vetrenjak, Vilić, Vlahinić, Vrago, Vranjanin, Vreto, Vučo, Zečević, Zrnić, Zlatar, Zubović²⁹.

I sarajevski hroničar Mula Mustafa Bašeskija beleži, uz nekoliko muslimanskih imena, slovenska prezimena/patronimike: Pajo-ogli, Rogal-ogli, uz Raković, Sekulić, Malešević, Mađarević. Za kadiju Ahmed efendiju kazuje da se prezivao Fočo, dok se „starac Čolić“ na nišanu naziva Čole Ali-baša, sin Hasanov³⁰. Međutim, kao i lična imena i prezimena Bašeskija piše neujednačeno. Ponekad našem prezimenu na -ić doda turski patronimik ogli (oğlu) ili perz. zade. Pa piše, na primer, Hadžić-ogli. Patronimik zade obično se daje viđenijim i uglednijim porodicama (Moro-zade), a ostalima - ogli³¹.

U tešanjskoj gruntovnici krajem XIX i početkom XX veka upisana su prezimena Draganović i Golubović (Ibro Ceribašić zvani Golubović)³².

U Pounju su u prvim decenijama XX veka zabeležene begovske porodice Badnjevići, Biščevići, Cerići i Kulenovići.³³

I na drugim područjima, međutim, zadržavaju se stara prezimena, slovenska i albanska, kao među crnogorskim muslimanima.³⁴

M. Bolica (1614) pominje Jusuf-bega Krzmića, Mehmed-agu Glavatovića, spahiju Hadži Monželovića i Hamzagu Androvića.³⁵

doseljene, imaju slovensko odnosno prvobitno (ranije) prezime.³⁷

Pišući o „poislamljanju“ stanovništva u Gornjoj Moravi i Izorniku, At. Urošević ističe da u selu Zlataru Srbi prikrivaju stara srpska prezimena Mitrović, Petković, Cingarević, „koja su sada zamenjena novim muslimanskim prezimenima“. Najverovatnije je da su primili islam „kad se istrula Patrikana“ (1766). Najmlađe prelaženje pravoslavnog stanovništva na islam izvršeno

Reza Nasiri - Kutija za olovke, bakrorez

I P. Petrović će na području Raške (novopazarski sandžak) zateći još mnoge islamizirane rodove koji su zadržali svoja stara prezimena, kao Markovići, Aksići, Babinići, Babići, Bešići, Zornići, Brzaci, Vujadinovići, Glogići, Novalići, uz druge.³⁶

Inače, u samom Novom Pazaru, kako je to zabeležio E. Mušović, mnoge muslimanske porodice, uključujući i one

je pre 60-70 godina (znači, negde posle 1860). Tada su prešli na islam i Ajdarevići, za koje je u upotrebi i staro prezime Živkovići, zatim Murtovići sa starim prezimenom Stojići i Azirovići ili Mitrovići, po starom prezimenu. U isto vreme poislamljeni su i Krstići i Gegići u Žitinja, ove prve zovu još i Ramići, po novom imenu Rama, koje je uzeo Jova Krstić.³⁸

Na Kosovu su takođe neki poislam-
ljeni srpski rodovi sačuvali staro prezime,
kao: Redžovići ili Spasići, Žark, Zarići,
Tara ili Agušević, Misinović, Gavezovići
ili Đukini, Burnik, Glavurdović, Nemoč,
Kovačevi, Koljkovi, Bočovići, Labjan,
Bajramovići ili Spasići, Bačovići, Gogići,
Bojkovići, Stojanovići i Đorđevići. Svi oni
primili su novu veru u vremenu od dru-
ge polovine XVIII do kraja XIX veka.³⁹
I neki poislamljeni Cigani zadržali su
svoje staro prezime, kao Bojanići, Maroč
u Besinju - starom prezimenu Marić do-
dat je turski oblik (od Mara - oglu), pa
Demirović ili Simović i Poklek.⁴⁰

U Novobrdskoj Krivoj Reci pois-
lamljeni srpski rodovi sa starim prezi-
menom su: Ali Daković (po pretku
Daki koji je prešao na islam), Korčoviti
(Korčini), Džvrgići i Tomančani.⁴¹

U podrimskom selu D. Srbici i danas
(1955) žive muslimani - nekadašnji pra-
voslavni Srbi Velijovići i Čardaklije, koji
su dvojezični⁴², dok u selu Skorobištu
(Prizrenski Podgor) islamizirani Srbi
govore srpskim jezikom, a nose prezi-
mena po arbanaškim fisovima - Tsač,
Gaš, Šaljani, Beriša (od kojih su neki opet
slovenskog porekla).⁴³ U selu Svrkama
(Podrima), pak, mnogi Srbi su, posle
prelaska na islam, sasvim poarbanašeni i
sada se arbanaški rodovi zovu Popovići,
Tomaševići i Cvetkovići. Ovi poslednji
nabrajaju sledeće pretke: Sali - Limon -
Isak - Cvetko, što znači da su na islam
prešli tek početkom XIX veka.⁴⁴

Stara rodovska imena sačuvala su se
i u susednoj Sredskoj i Gori. „Prezimena
se obično izvode - kaže J. Cvijić (1911) - od
prvog poturčenjaka (Kočovići, Dragići,
Vujići)“. Pa dalje: „Za svaku muslimansku
porodicu se pamti od koje je hrišćanske.
Tako su Kočovići i Romanovići u Planja-
nima od hrišćanske porodice Kalinčića,

Dragići u Lokvici od Lukčeva, Stepančoići
u istom selu od Repića“.⁴⁵

Proučavajući pedesetih godina
Goru, Mil. Lutovac nalazi sledeće ro-
dove odnosno rodovska imena: u Dra-
gašu Dragaševci; u Ljubovištu Pavkovci;
u Kukuljanima Đurovci i Miljevci; u
Radešu Đuraškovci, Milevci i Tomevci;
u Leštanima Anđurovci; u Dikancu
Radići; u Vraništu Jovačićevci (Jova-
novci); u Globočici Pajkovci; u Kruševu
Uglješevci; u Orđuši: Stankovci, Todo-
rovci i Petkovci; u Brodu: Lekovci,
Lajkovci, Tomovci, Bogdanovci, Milen-
kovci, Milovci, Smiljanovci (Lunkovci),
Veljanovci, Kolevci, Pupevci (Popovci),
Ugarevci, Avramovci, Đurevci, Todo-
rovci i dr.⁴⁶ Pored slovenskih, očigledni
su i vlaški tragovi (odnosno, predislam-
ski) u imenima goranskih rodova; na
primer: Zizi-Zizanci, Renda - Bajmovci,
Mandakovci i dr.⁴⁷ Što se tiče Opolja,
kao očigledan dokaz o srpskom poreklu
su, kaže Lutovac, stara prezimena
pojedinih rodova, na primer, Marići
(sada Krasnići) u Bučju i Domazeti u
Plajniku.⁴⁸

I na području Makedonije (Južna
Srbija, kako se nazivala) J. H. Vasiljević
nalazi mnogobrojna poturčena bratstva
(uglavnom na desnoj obali Vardara),
„koja se još pozivaju srpskim imenima“,
kao Đurovci, Mučovci, Miškovci, Des-
potovci, Smilevci, Kojovci, Kovačevci,
Gordanovci. U Prizrenskoj, pak, oblasti
poturčenjaci i oni koji se izdaju za prave
Turke „pozivaju se najviše na ci“, a ima
ih koji se još i danas (1924) pozivaju
na ic i ili: Miloševići, Uroševići, Popići,
Miletići, Đokići, Živkovići, Milenkovići,
Avramovići, Vukašinovići, Zlonogići,
Markovići, Marići.⁴⁹

Prezivanje na -ić zastupljeno je i u
Drenici i Metohiji. Tamo su zabeležena

prezimana: Đokić, Velić, Marušić, Zonić, Racić, Genić, Marić, Đurić, Vukašinić, Marković, Matašić, Belčetović, Brankovci⁵⁰. Zatim u Prilepskom polju i u Tikveškoj oblasti (pre 50 - 60 godina) i kod hrišćana i kod poturčenjaka. „Naci se i današnji dan pozivaju mnogi Arnautaši i u debarskim selima. Pored toga što se pozivaju na srpski način naci i ski, oni su sačuvali i čisto srpska imena kao: Bečovci, Topolovci, Julavci, Đeskovci (...); Meštrovski, Rucovski, Kalecovski, Kaziovci i dr...“⁵¹

„Pozivaju“, a ne prezivaju. Zašto

Po svedočenju M. Filipovića u ovim krajevima (Skopska kotlina) svaki čovek ima pored svog ličnog imena još i porodično, po ocu, uz to, i nadimak, i „galabiju“ -ime svog roda. Ovde, kazuje dalje, za nadimak vele „prezime“. A ti nadimci su, opet, veoma raznovrsni i mnogima to „prezime“ ostane, pređe na potomstvo i postane „galabija“ (Polturčinovci u G. Lisičju, na primer). Kod muslimana je manje zadirkivanja, pa i manje nadimaka, ali ih ima, pa i kod njih tako postaju „galabije“.

Ličnost je poznata kad se uz ime i „prezime“ upotrebe još i očevo i rodovsko ime. „Prezime“ se stavi iza „galabije“. A „galabija“ ili „lagabija“ se veli kod Srba; „lagap,“ ili „galap“ kod Turaka i Arbanasa. Raznog su porekla. Kod pravoslavnih Srba gotovo sve se svršavaju na ci ili ski.⁵² Mogu biti po imenu osnivača roda, po zanimanju pretka ili po mestu porekla. Kod Torbeša su „galabije“ gotovo redovno po precima: Šabanovci, Junuzovci, (Hamid Sain Junuzovski u Umovu)⁵³. Oni koji su bez predanja o poreklu nose „galab“ po pretku na arbanaški ili na turski

način; na primer: Ramanlar ili Selmanlar (a kad govore srpski Ramanovski i Selmanovski odnosno Ramanovci i Selmanovci).

Ugledni pojedinci među Arbanasima zovu se samo ličnim imenom i imenom svog sela (Šaban Matkas), a ostali uz lično ime dodaju i očevo ime i „galabiju“ (Lamić Isen Kokaj).

I kod Turaka ima „galabija“; po pretku (Ilijazlar), Blačeler (od poturčenog Blača); Karandža (mrav) i po zanimanju: Taračilar (brdari).⁵⁴

Ovde je, kako se jasno vidi, tur. odnosno arap. reč lakap(b) sa značenjem nadimak dobila, na hrišćanskoj strani, sasvim drugu sadržinu i, uz put, doživela i metatezu.

Fenomen zadržavanja slovenskog odnosno ranijeg porodičnog, tačnije, rodovskog imena postoji i kod Pomaka u Rodopima (Smoljansko). Obično se pravi od ličnog imena oca ili deda (Belčev, Zlatev, Nenkov, Lalev); od imena zanata ili neke druge delatnosti (Govedarov, Kovačev, Kapetanov, Pčelarov), s tim, što je u prvoj generaciji najpre nadimak; od imena naselja (Lovčaliev) i od naziva raznih biljaka (Zelev, Kruškov, Bukov), opet neki prvobitno kao nadimci. Sva imena, uključujući i nadimke, svakako ne datiraju iz vremena pre prelaska na islam budući da su Pomaci govorili i sačuvali čist bugarski jezik (kao i bosanski muslimani). To će reći, mogli su, tokom vremena, nastajati kao nadimci. Tu ima, međutim, i starih rodovskih imena odnosno ostataka stare bugarske antroponimije, pa i imena sa sačuvanim starim nazalom jat, kao Dambov, Longov.⁵⁵

O starini ovih slovenskih imena svedoče i autori iz XIX veka. Lj. Karavelov ističe da su među Pomacima

sačuvana bugarska prezimena (familjni imena), kao i hrišćanski nadimci (Pančooğlu, Nedelkooglu, Vatan, Varban). I po kazivanju St. Verkoviča mnogi islamizirani Bugari i danas nose hrišćanska porodična imena (familjni imena), kao Alija Pctkov, Jusuf Hristov, Mehmed Markov. Učitelj G. Trajčev susreće u Kavadarcima imena poput Asan (Hasan) Popov.⁵⁷ I među agama i begovima u Tikvešu mnogi nose, navodi V. Kančov, stara rodovska hrišćanska imena.⁵⁷

Kada je reč o patronimicima odnosno prezimenima konvertita, naročito u Bosni, ona su se pravila, i to veoma rado, i od islamskih ličnih imena, ali i drugih, turskih, arapskih i perzijskih reči i složenica (imenica, prideva). Tako se, umesto sinova Abdulaha, susreću Abdulahovići. U hudžetu novskog kadije (iz 1506) među svedocima se nalaze: Skender Abdulahović i Husein Abdulahović.⁵⁸ Nešto kasnije, u prepisci bosanskog namesnika Feriz-bega i Dubrovčana pominju se vrhbosanski trgovci, Mahmut i Deli Hamza Abdulahović,⁵⁹ pa pisar Mahmut Abdulahović⁶⁰, zatim kadija Sulejman Abdulahović iz Blagaja⁶¹. U Novom Pazaru i danas postoje prezimena Abdulahi i Avdulovići.⁶²

Tu su, zatim, i druga muslimanska lična imena kao osnova prezimena/patronimika na -vić. Među turskim zarobljenicima u Sloveniji (1647) bio je Pehlivan Usrepović⁶³, a u mletačkom katastru hercegnoškog kraja (iz 1704) susrećemo iseljene i pokrštene Turke: Dautovića, Sulimanovića i Memića⁶⁴. Zet Mehmed-paše Sokolovića bio je Sinan-beg Bajramagić⁶⁵, tu su, zatim, Ishaković, Ragibović, Jašarević, Firdusović, Fejzović, Muhsinović, Rustemović, Selmano-

vić, Šahinović, Šahmanović, Šerifović; često uz neki dodatak ispred ili iza imena: Hadžiduraković, Hadžijahić, Hadžijusufović, Hadžimehmedović, Hadžihuseinović⁶⁶, Hadžimuratović, Hadžiomerović Hadžimuratović, Hadžiomerović, Hadžiselimović, Hadžišabanović⁶⁷, odnosno Abdulahagić, Azapagić, Bašagić, Bajraktarević, Bekirhodžić, Halilbašić, Hamzaalajbegović, Hasanbegović, Ibrahimpašić, Idrizkapetanović, Jusufefendić, Muminefendić, Musakadić. I sama zvanja, titule i zanimanja služe kao osnova za tvorbu prezimena: Ajanović, Alajbegović, Begović, Begić, Čaušević, D(T)efferdarević, Dizdarević, Imamović, Imaretlić, Kadić, Kalauzović, Kapidžić, Pašalić. Še(j)hić, Šehović. Tu su, najzad, i zanati: Bičakčić, Handžić, Kazančić, Meterović⁶⁸, Tabaković, Tabutčić, Telalović, pa, Uzunić, Uzunović⁶⁸, Krkbešović⁷⁰. Poslednja dva su očigledno nadimci koji su vremenom, kako to često biva, postali prezime.⁷¹

Ovoj kategoriji prezimena odnosno rodovskih imena treba pridodati i same nazive za konvertite - torbeši, poturi. Tako se nekoliko rodova u Pologu naziva Torbeši odnosno Poturovci⁷², u Novobrdskoj Krivoj Reci postoji rod Poturovići (prešli na islam pre oko 140 godina)⁷³. I Handžići - Poturovići u Visokom i Omerovići ili Poturi u Seoči pomuslimanjeni su u novijem vremenu,⁷⁴ dok su Selmanovići ili Poturovci u Kumanovsko - preševskoj Crnoj Gori starinci.⁷⁵ U Novom Pazaru postoji prezime Poturak⁷⁶, a u Hoči Zagradskoj rod i mahala nose ime Poturi, Boduri ili Boduraj; tj. „poturi“, koji vele da su od fisa Bitića.⁷⁷

Što se tiče stranih etničkih infiltrata, Turaka i Perzijanaca, koji su služili u Bosni, tu dobijali timare i zeamete

i tu konačno ostajali, i oni su dobili prezimena na -ić; kao Čengići, Atlagići, Ulamapašići, Skenderpašići i, verovatno, Lakišići, Malkoči i Dugalići⁷⁸, za razliku od Miralema, Behmena, Korkuta i Džumhura, koji su u tom obliku do danas sačuvani. Ipak, javlja se i oblik Behmenović, uz Dizdara i Firdusa. Letopisac Kreševskog samostana, fra Marijan Bogdanović, beleži po dva oblika prezimena/patronimika: Ašlak i Ašlaković, Kukavica i Kukavičić, Meterosmanagić i Meterović, Topalović ili Topaloglu, Teftedarović ili Defterlija kao i Muhsinoglić.⁷⁹

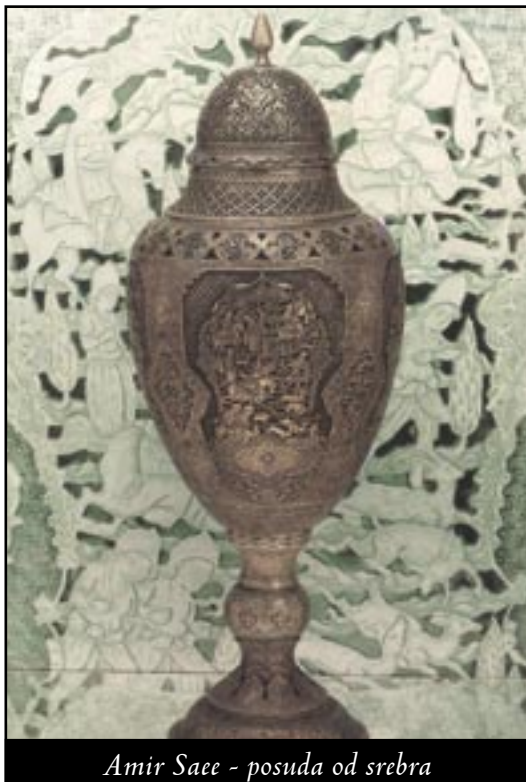
Uz ojkonime domaćeg porekla - Biščevići, Busovačići, Gradaščevići, Risarnovići, Nikšići, Olovčići, Prozorak - koji su umesto ličnog imena služili za tvorbu patronimika/prezimana, koriste se i strani: Budimlići, Čengići, Udžvarlići. Tu su, zatim, i etnonimi: Arnautovići, Adžemovići, Arapovići, Misirlići, Latinici, Madžarevići, Ni(je)mčevići, Turkovići.

Da li je, nakon prelaska na islam, pojava zadržavanja ranijih patronimika odnosno prezimena vezana samo za južnoslovenske prostore?

Čini se da nije.

Kritski muslimani sačuvali su, takođe, patronimike odnosno prezimena sa karakterističnim nastavkom na -aki; Mehmed Atif, poreklom sa Krita, zvao se još „Patinakizade,⁸⁰“ a Mehmed Macid Tahmiscaki (Tahmiscizade)⁸¹, Valahadi, u podnožju Pinda (islamizirani početkom XIX veka) zadržali su, uz novo muslimansko lično ime i hrišćansko prezime: Hassan Bibradhes, Mehmed Dimou⁸².

Čakal-zade, sin franačkog kaptana Čagala, bio je poreklom iz Đenove, Ahmedpaša Dukakinzade i Mehmed-paša Dukakinzade (XVI vek), bili su sultanski zetovi.⁸⁴ I skadarski kadija, Mevlana Osman-paša, nosio je, takođe, patronimik/prezime Dukakin-zade.⁸⁵ U Selanikijevoj Istoriji zabeleženo je još nekoliko uglednih konvertita

Amir Sae - posuda od srebra

sa patronimikom, kao Mustafa efendi Longa-zade, Mustafa-beg Portaloglu, Mehmed-beg Frenkbegoglu, pa i neki defterdar Šejtan-oglu (mühtedi).⁸⁶ Susreću se i u poznatom osmanskom biografskom rečniku, Sicil-i Osmani: Morologlu, Zog(k)aoglu, Toydanoglu, Sokolluzade, Mihalzade, Mihalbevzade, Karamanizade, Marvolzade, uz Kafiroglu, Bošnjakzade, Bulgarzade, Frenkbeyzade, Arnavutzade, Habešizade.⁸⁷

NAPOMENE

- 1 U većine pravoslavaca i muslimana prezimena su se ustalila tek krajem XIX veka, dok su u Hrvatskoj takvi patronimici postajali stalna prezimena mnogo ranije, naročito u primorskim gradovima (P. Šimunović, Naša prezimena, porijeklo, značenje, rasprostranjenost, Zagreb, 1985. 78, 77).
- 2 A ono, primerice, ni danas ne postoji na Islandu, već se uz lično ime beleži samo očevo ime, grad (selo) i adresa (isto, 168).
- 3 To nije baš sasvim tačno. Islamski srednji vek poznao je prezimena, ali ih nije institucionalizovao. Prezimena su, pre svega, bila ograničena na one koji su značili nešto u društvu, kao u predislamskom i ranoislamskom vremenu. Postojanje prezimena bilo je nešto kao zaštitni znak za „the good family...”. S nastavkom na ya (ansab) prezimena su se pravila ne samo od ličnih imena nego i od imena mesta, oblasti, zemalja, kao i od zanimanja (uz drugo). Godine 1932. u Iranu je donet zakon po kojem je svaki Iranac trebalo da, po zapadnom uzoru, uzme prezime. Naponi oko uvođenja prezimena traju u Egiptu od 1948. Ali sistem ime - prezime kao da u Egiptu ne funkcioniše baš najbolje (R. Selheim, „Familiennamen im islamischen Mittelalter, Orientalia Suecana XXXIII-XXXV (1984-1986), Stockholm, 375-384).
- 4 Po zakonu o prezimenima (Soyadı Kanunu) iz 1934, svaki Turčin je morao da ima prezime po ugledu na Evropljane. Ovaj zakon nije važio za manjine (hrišćane i Jevreje). Turska prezimena prihvatana su od strane istanbulskih Grka veoma veoma retko, što nije bio slučaj i sa Jermenima budući da su njihovi patronimici često bili turskog porekla (A. Schimmel, Von Ali bis Zahra, Namen und Namengebung in der islamischen Welt, Koeln, 1992, 176-181; Kl. Kreiser, Kleines Tuerkei Lexikon, wissenschaftliches ueber Land und Leute, 62-63; J. Strauss, European Turkey, Kontaktlingvistik, Ein internationales Handbuch zeitgenoessischer Forschung, 2, Berlin-New York, 1997, 1557).
- 5 M. Mladenović, Serbische Familiennamen osmanischer Herkunft, SOF 19, Muenchen, 1960, 328.
- 6 A kasnije, prilikom pokrštanja, muslimani će opet zadržati svoje staro (muslimansko) prezime; kao Ramadanović, Muhčić, Sinanović (E. Mušović, Muslimani Crne Gore od pada Zete (1499), Novi Pazar, 1997, 91). Po svedočenju H. Alića puna je Lika muslimanskih prezimena, kao što su Alagići, Aleškovići, Alići, Alivojvodići, Atlagići, Bakrač, Bašići, Begići, Bešići, Bosnić, Cepići, Čaići, Čustovići, Delalići, Dizdarevići, Đulići, Hasančehajići, Kasumovići, Kumalići, Kurtagići, Kolakovići, Komići, Muhići, Musići, Mušete, Nemčić, Osmanovići, Šabići, Šerići, Uzunlići, uz druge. Dodaje još da „Ličani i kao katolici i kao pravoslavni ili kao Hrvati i Srbi vole svoje muslimane. Oni su i dalje prema njima prijateljski raspoloženi...”. Ukratko, „Ličani istinski štiju svoje Turke... znaju da su im to jednokrvna braća i mnogi otvoreno priznaju da su njihovi stari bili muslimani...” (H. Alić, Lički muslimani, Narodna uzdanica za 1941. godinu, 97-98). I muslimani (Mudejar) u severoistočnoj Španiji zadržali su, nakon pokrštanja, svoja arapska prezimena, što nije bio slučaj i sa Moriscima u centralnoj Španiji (P. Dressendoerfer, Islam unter der Inquisition, Die Morisco Prozesse in Toledo 1575-1610, Wiesbaden, 1971, 90).
- 7 Inače, prilikom osnivanja gruntovnice (1885) evidentirano je 539 različitih rodovskih imena (prezimena) i tada počinje uvođenje prezimena u zvaničnoj dokumentaciji i kod muslimanskog stanovništva (M. Niškanović, Porijeklo stanovništva tešanjskog kraja, GZM, etnologija, 41-42, Sarajevo, 1987, 14).
- 8 V. Čubrilović, Poreklo muslimanskog plemstva u Bosni i Hercegovini, odabrani istorijski radovi, Beograd, 1983, 211-212, 223; M. Imamović, Historija Bošnjaka, Sarajevo, 1997, 155-156.
- 9 T. Okić, Les Kristians (Bogomiles Parfaits) de Bosnie d apres des documents turcs inedits, SOF 19, Muenchen, 1960, 119.
- 10 A. Aličić, Poimenični popis vilajeta Hercegovine, uvod, prevod, napomene i registre priredio A. S. Aličić, Orijentalni institut, Sarajevo, 1985, 218, 275.
- 11 F. Spaho, Jedan turski popis Sinja i Vrlike iz 1604. godine, Acta historico-oeconomica Yugoslaviae 12, Zagreb, 1985, 49, 83, 53.
- 12 H. Inalcik, Suret-i Deffer-i Sancak-i Arvanid, TTK, Ankara, 1954, 240, 273, 258.
- 13 H. Šabanović, Krajište Isa-bega Ishakovića, zbirni katastarski popis iz 1455. godine, Orijentalni institut, Sarajevo, 1964, 89.
- 14 T. Popović, Trgovci muslimani u balkanskoj spoljnoj trgovini u XVI veku, Ič XXXIII, Beograd, 1987, 58, 59, 62, 63, 70, 71.
- 15 V. Vinaver, Dubrovnik i Turska u XVIII veku, Beograd, 1960, 113, 126, 75, 28.
- 16 U transliteraciji ik; Dragik, Bonozik, Bubiće, Oblaznik (Blaznić), Islipčik (Slipičić), Kogovik, Mjačik (Mijačić, Mujačić): M. Mujić, Sidžil mostarskog kadije 1632-1634, Mostar, 1987, 14.
- 17 Isto, 13-14.
- 18 Isto, 14. Ovde je očigledna evolucija nadimaka u prezimena/patronimike.
- 19 Vl. Mošin, S. M. Traljić, Ćiriliske isprave i pisma u arhivu jugoslavenske akademije, Starine 46, Zagreb, 956, 132-134, 136, 138. „Naše je mišljenje – kaže T. Smičiklas - da su gotovo sva gospoda turska u Slavoniji porijeklom muhamedanci iz Bosne...”. Neka su imena čisto narodna, kao Jerkočević, Karalović, Katalić, Zvečić, Svetačković, Slivić, Murkić, a druga su od turskih titula: zaima, paša, aga, begova, defterdara (Dvjestogodišnjica oslobođenja Slavonije, I, Zagreb, 1891. 13-14). I među pokrštenim muslimanima u Lici i Krbavi (još tokom Bečkog rata 1683-1699) ne mali broj njih nosi staro odnosno slovensko prezime: Alešković, Domazetović, Jurišić, Milković, Mirković, Obulina, Miašić, Plišić, Rastić, Bulić (D. Mandić, Bosna i Hercegovina, povjesno kritična istraživanja, III, etnička povijest Bosne i Hercegovine, 2 izdanje, Ziral, Toronto-Zuerich-Roma-Chikago, 1982, 291, 292).
- 20 Čubrilović, Poreko, 228.
- 21 Isto, 225.
- 22 M. Mujezinović, Islamska epigrafika u Bosni i Hercegovini, I, Sarajevo, Sarajevo, 1974, passim; isti,

- Islamska epigrafička Bosne i Hercegovine, II, istočna i centralna Bosna, Sarajevo, 1977, passim.
- 23 J. Matasović, Fojnička regesta, Spomenik SKA LXVII, Beograd, 1930, passim.
- 24 A. Aličić, H. Hasandedić, Popis terzija, ćurčija i čebedžija u Mostaru iz 1755. godine, Pof 18-19, Sarajevo, 1973, 319.
- 25 Uz već pomenute nadimke, najverovatnije već u funkciji prezimena.
- 26 Aličić, Hasandedić, Popis terzija, passim.
- 27 Isto, 336.
- 28 H. Šabanović, Književnost Muslimana Bosne i Hercegovine na orijentalnim jezicima, Bibliografija, redigovao i za štampu priredio A. S. Aličić, Sarajevo, 1973, passim.
- 29 S. S. Hadžihuseinović, Muvekkit, Povijest Bosne, 1, 2, el kalem, Sarajevo, 1999, passim.
- 30 M. M. Š. Bašeskija, Ljetopis (1766- 1804), prev. uvod i kom. Mehmed Mujezinović, Sarajevo, 1968, passim. Prezimena izvedena od imena mesta skraćuju se, pa se govori Fočo, umesto Fočanin (VI. Skarić, Izabrana djela, II, Prilozi za istoriju Sarajeva, Sarajevo, 1985, 130).
- 31 Šabanović, Književnost, 545.
- 32 Podatak dobijen od kolege Miroslava Niškanovića.
- 33 Po predanju Badnjevići su islamizovani starinci (predak im se kod osvojenja Krupe sakrio u badani), za Bišćeviće se posredno zaključuje da su bosanskog porekla, a predak Kulenovića bio je Mihailo Kulin, brat venecijanskog dužda (M. Karanović, Pounje u Bosanskoj krajini, Naselja 20, Beograd, 1925, 326-328).
- 34 Navedimo ih: Vranići, Ljuce, Dakovići, Kolinovići, Kolenovići, Lukačevići, Adžimanići, Kutevići, Marići, Sekvići, Orahovci, Dječevići, Kučevići, Deljani, Đurđevići, Radoničići (sada Radončići), Vujoševići, Kući, Micanovići, Pajovići, Preljevići, Maljevići, Preknići, Mrkulići, Muljani, Prekovići, Curici, Pleše, Ranevići, Koraći, Perovići, Oskočevići, Bijedići, Babovići, Risanovići, Ostojići, Krševići, Marojevići, Nedovići, Đurovići, Crnovršani, Koristovići, Mećkukići, Damjanovići, Draškovići, Đukanovići, Bulevići, Beškovići, Bojovići, Borikići, Drakulovići, (Vukotići, Arsovići), Dučići, Fundiniani, Gačevići, Galevići, Grgovići, Ivanovići, Kikovići, Krcići, Krivošići, Lazovići, Malevići, Medunjani, Metovići, Merunjani, Miljevići, Nekovići, Nuševići, Palvrtići, Pirovići, Purišići, Toskići, Vučevići, Vukotići, Bačevci, Belkovići, Biševci, Gusinjci, Drekovići, Zekovići, Zečići, Kašovići, Kolići, Lučičani, Martinovići, Nukići, Prelići, Radonjice (ranije Rdončići), Skarapi, Todići, Honići, Čupovići, Šutkovići, Danevići, Jerkovići, Komanići, Paripovići, Golovići, Pivodići, Basori, Jagići, Brunčevići, Đolevići, Mekići, Ljuhare, Predići, Mrke, Bauci, Osmovići, Zlatanovići, Đurkovići, Šubarice, Kozići, Mečevići, Rogovići, Gaševići, Rakuljice, Barlovići, Maruni, Grošćevići, Ljuševići, Kučevići, Masličići, Canovići, Dečevići, Skočići, Gledići, Runjevići, Pirinići, Zotovići, Pepići, Lukaći, Lalevići, Anuševići, Hrapovići, Šteke, Pijuci (Mušovići, Muslimani, 61-62, 71-72, 81-83, 86-87, 103-104); Marovići (Jovičević, Crnogorsko primorje i Krajina, Naselja 11, Beograd, 1922, passim).
- 35 P. Ap. Rovinski, Crna Gora u prošlosti i sadašnjosti, geografija-istorija, I, Cetinje, 1993, 584.
- 36 Mnogi su pak težili da prikriju svoje srpsko poreklo (naročito posle 1878. godine), pa su napustili svoja stara prezimena i počeli da se prezivaju po mestima odakle su se doselili: Rasovci, Crnovršani, Biorci (P. Petrović, Raška, antropogeografska proučavanja, 1, Beograd, Etnografski institut, 1984, 217).
- 37 To su: Babići, Belkovići, Bjelaci, Bošnjaci, Bošnjovići, Bulići, Čutovići, Erovići, Fortići, Gilići, Gledovići, Glogići, Gološi, Grlići, Grljevići, Heldići, Hodovići, Hrnjaci, Jandrići, Kneževići, Košute, Kovačevići, Krasići, Kurpejovići (potomci Murta Pejova), Lakote, Ličine, Lubure, Lukaći, Lukarčani, Manojlovići, Martinovići, Medovići, Mededovići, Novalići, Palamarevići, Pejići, Poplate, Radonjice, Radončići, (H)rapovići, Rastići, Rastoderi, Rebronje, Reč, Rečevićani, Rupići, Sijarići, Skoke, Slezovići, Sokolovići, Šakovići, Šaljčići, Šarci, Šarenkapići, Šarovići, Šiljevići, Širkovići, Šonići, Šunići, Šutkovići, Šušterci, Tankosići, Tončići, Trbonjići, Vatići, Vrančevići, Vranjkovići, Vrcići, Vučelji, Zelovići, Zečići, Zeknići, Zekovići, Zrenovići, Zogići, Zornići, Žalčevići. Bilo je i ojkonima: Rasovci, Rožajci, Župljani, kao i prezimena pravljena od imena zanata: Dmdari, Kožari, Lađari, Trgovci (E. Mušović, Etnički procesi i etnička struktura stanovništva Novog Pazara, Etnografski institut, Beograd, 1979, passim).
- 38 At. Urošević, Gornja Morava i Izmornik, Naselja 28, Beograd, 1935, 28, 103-105.
- 39 Isti, Kosovo, Naselja 39, Beograd, 1965, 98-191. Zamisljio je da dvoverci, kriptokatolici ili lžaramani (kojih je bilo kod nekih arbanaških rodova) po povratku u katoličku veru imaju po dva imena; jedno muslimansko i jedno hrišćansko ili narodno (isto, 97, nap. 193).
- 40 Isto, 103.
- 41 Isti, Novobrdaska kriva Reka, Naselja 32, Beograd, 1950, 51.
- 42 M. Filipović, Različita etnološka građa, SEZ LXXX, Beograd, 1967, 93.
- 43 Isto, 98.
- 44 Isto, 83.
- 45 „Za muhamedansku porodicu Ručića priča se da je seosku crkvu izidala „do pojasa,.. Iz porodice Vujića u Lovkici pamti se za neku ženu Jelenu, koja je sahranjena kod crkve. Za selo Ljubinje se zna da je poturčeno pre 140-180 godina, (Jov. Cvijić, Osnove za geografiju i geologiju Makedonije i Stare Srbije, s promatranjima u Južnoj Bugarskoj, Trakiji, susednim delovima Male Azije, u Tesaliji i Epiru, Beograd, 1911, 1108).
- 46 Mil. Lutovac, Gora i Opolje, antropogeografska ispitivanja, Naselja 35, Beograd, 1955, 271.
- 47 Isto, 272-273. U opštini Dragaš – kaže R. Tomašević – sačuvane su originalne matične knjige od četrdesetih godina prošlog veka do danas. prezimena su bila na ić, s tim, što je postojao i izvestan broj drugih oblika, kao Bajmak, Krtovac, Kopač, Čučulj, Džafče (Šarplaninski Našinci, uticaj političkih, administrativnih i ideoloških faktora na etničke procese, Etnološke sveske 10, Beograd, 1989, 52).

- 48 Lutovac, Gora i Opolje, 278.
- 49 Jov. Hadži Vasiljević, Muslimani naše krvi u Južnoj Srbiji, Beograd, 1924, 12-14.
- 50 Isto, 39, nap. 77.
- 51 Isto, 39. Zanimljivo je da u jednom od debarskih sela (Oboki) poturčenjaci – koji imaju tradiciju da su bili hrišćani – nose prezimena koja se završavaju na ci, dodato na tursko ime, kao: Abazovci, Nazirovci, pa čak i jedno hrišćansko bratstvo nosi tursko ime – Kamburovci odnosno Grbonje (isto, 20).
- 52 Na ci su se pozivali, tvrdi Vasiljević, i naši muslimani u Bosni i Hercegovini i Slavoniji: Umovci, Emišovci, Feričovci, Fortušovci, Popinci, Turkovci (isto, 38).
- 53 Žene se zovu po mužu: Hasanica, Szulejmanica.
- 54 M. Filipović, Običaji i verovanja u Skopskoj kotlini, SEZ LIV, Život i običaji narodni 24, Beograd, 1932, 310-313.
- 55 Ан. Ссламбашев, Балгарски фамилни имена на помохамеданени Родопани от Смољанско, Родопски сборник 3, БАН, Софија, 1972, 339-348.
- 56 Ст. Рајевски, Балгарите Мохамедани, Софија, 1998, 35, 60-61, 155.
- 57 V. Kančov, Makedonija, etnografija i statistika, vtoro fototipno izdanje, Sofija, 1996, 51. U dva kupoprodajna ugovora iz sela Bukova (Rodopi) s početka XIX veka javlja se Gutooglu (Gorduooglu) Mehmed i Alikooglu Hasan (Cv. Stajnova, Osmanoturski dokumenti ot selata Mogilica i Bukovo, Smoljansko, Rodopski sbornik 3, BAN Sofija, 1972, VI, VII).
- 58 Lj. Stojanović, Stare srpske povelje i pisma, 1, Dubrovnik i njegovi susedi, drugi deo, Beograd-Sr. Karlovci, 1934, II, 368.
- 59 Isto, II, 385-386.
- 60 G. Elezović, Turski spomenici 1349-1520, 1, 1, Beograd, 1940, 953.
- 61 Mušović, Etnički procesi, 68.
- 62 Isto, 127, 134.
- 63 Ig. Voje, Turske provale u slovenačke zemlje i organizacija odbrane u XV i XVI veku, Ič 25-26, Beograd, 1978/79, 121.
- 64 Dr. Radojičić, Stanovništvo Hercegovinskog kraja prema katastru iz 1704. godine, Iz 2, Titograd, 1975, 80.
- 65 H. Šabanović, Bosanski namjesnik Ferhad-paša Vuković-Desisalić, Zbornik Filozofskog fakulteta IV, 1, Beograd, 1957, 124, 125.
- 66 Salih Sidki Hadžihuseinović, to je puno ime poznatog autora Povijesti Bosne, čiji se podaci ovde koriste.
- 67 Ponekad ispred imena stoji pridev kara (Karamehmedović, Karabegović, Karaomerović).
- 68 Od mehter – svirač, muzikant (janjičarski).
- 69 Tur. uzun – dug, dugački, visoki.
- 70 Tur. krkbeš – četrdeset pet.
- 71 Muvekit, Povijest, 1, 2, passim; H. Kreševljaković, Kapetanije u Bosni i Hercegovini, drugo izdanje, Sarajevo, 1980, passim; Imamović, Historija, passim.
- 72 Jov. Trifunovski, Polog, antropogeografska istraživanja, Naselja 42, Beograd, 1976, passim.
- 73 Urošević, Novobrdska, 21.
- 74 M. Filipović, Visočka nahija, Naselja 25, Beograd, 1928, 259.
- 75 Jov. Trifunovski, Kumanovsko-preševska Crna Gora, Naselja 38, Beograd, 1951, 177.
- 76 Mušović, Etnički procesi, 236.
- 77 Filipović, Različita, 131.
- 78 Imamović, Historija, 156. U Plavsko-gusinjskoj oblasti anadolskog porekla su, po predanju, Banderi, koji se drukčije zovu i Smajlevići, Carikovići (koji se dele na Đutoviće, Oleviće i Mulkoviće), Šimkovići i Kijaci, koji se opštim imenom zovu Behrovići, pa Pejići, Koke i Odžići (A. Jovićević, Plavsko-gusinjska oblast, Naselja 10, Beograd, 1921, 491).
- 79 Fra M. Bogdanović, Ljetopis Kreševskog samostana (1765-1817), Sarajevo, 1984, passim.
- 80 J. Strauss, Graeco-turcica: Die Muslimen in Griechenland und ihr Beitrag zur osmanischen Kultur, Bericht ueber das Kollquium der Suedosteuropa Kommission 28-31 Oktober 1992, Goettingen, 1996, 349-350.
- 81 Isti, Probleme der Oeffentlichkeitswirkung der muslimischen Presse Kretas, Presse und Oeffentlichkeit im Nahen Osten, Heidelberger Orientverlag, Heidelberg, 1995, 172. Grci iz Fanara – terdžumani na carskom divanu – bili su iz sledećih porodica: Yanaki zade, Drako zade, Kalmaki zade, Mihal zade, Saribey zade (I. H. Uzunčaršili, Osmanli Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilati, TTK Ankara, 1984, 73).
- 82 M. Hardie (Mrs Hasluck), Christian Survivals among certain Moslem Subjects of Greece, The Contemporary Review CXXV, London, 1924, 225.
- 83 Po kazivanju Pečevije veliki vezir Čagala-zade Sinan-paša potiče od franačkih plemića, „najgore vrste nevjernika,„ Zarobljen je u ranoj mladosti i odgojen u haremu sultana Sulejmjana (I. Alajbegović Pečevija, Historija 1576-1640, 2, priredio F. Nametak, el Kalem, 2000, 241). Nakon što je zarobljen, zajedno sa ocem, primio je islam i uzeo ime Sinan (Muvekit, Povijest, 1, 210, nap. 74). Kod Selanikija: Sinan-paša Čigala-zade i Ibn Čigal (Tarih-i Selaniki (971-1003/1563-1595), (1003-1008/1595-1600), hzrl. Mehmet Ipşirli, Istanbul, 1989, passim).
- 84 G. Oransay, Osmanogullari, Osmanli Devletinde Kim Kimdi, Ankara, 1969, 132, 218. Krajem XVI veka javlja se u prizrenskom sandžaku i ojkonim Dukagini: Mustafa Dukagini, Džafer Dukagini, Ali Dukagini i dr. (A. Željazkova, Razprostranjenje na isljama v zapadnobalkanskite zemi pod osmanska vlast XV-XVIII vek, Sofija, 1990, 119).
- 85 Selaniki, Tarih-i Selaniki, 237.
- 86 Što je, ovog puta, najverovatnije bio nadimak (isto, passim).
- 87 M. Sureyya, Sicil-i Osmani, 1-5, Istanbul, 1996, passim. I u Sindu (današnji Pakistan) novi muslimani su prekidali svoje veze s kastama i plemenima, ali su sačuvali njihova imena (P. Hardy, Modern European and Muslim Explanation of Conversion to islam in South Asia: A Preliminary Survey of the Literature, Conversion to islam, edit. by Nehemia Levtzion, New York- London, 1979, 91).

Islam, naš svakodnevni izazov

Marko P. Đurić

„Šta kažu ljudi, ko je Sin Čovečiji“
(Matej, 16, 13)

Međusobne teologije su nas maksimalno udaljivale

Danas nam je jasnije nego ikada ranije da su nas različiti odgovori na pitanje Matejovog Isusa „šta kažu ljudi, ko je Sin čovečiji“ (Matej, 16, 13) zauvek odvojili i podelili. Muslimanskim odgovorima na navedeno pitanje „središne tačke hrišćanstva“ (W. Kasper) bile su maksimalno „obezvređene“, a islamska (kur'anska) ortodoksija zbog njih nikad nije mogla da se pomiri „Isusa povesti i Hrista naše vere“. Međutim, odgovor na navedeno pitanje (Matej, 16, 13) podelio je i Hristove učenike u okolini Kesarije Filipove (Matej, 16, 14-16) pa nas i sadašnji muslimanski odgovori na navedeno pitanje (Matej, 16, 13) asociraju na odgovore Isusovih učenika (Matej, 16, 14). Ne zaboravljajući ni sada na susret Hrista sa Njegovim učenicima (Matej, 16, 13-17) rekao bih da islam u vezi hrišćanstva prvo ne prihvata Petrov odgovor na navedeno pitanje (Matej, 16, 16). Zatim se (isti) u svemu slaže sa nekim od ogovora Isusovih učenika pa je Isus otuda za Kur'an samo „jedan od poroka“ (Matej, 16, 14) koji „navješćuje Muhamedov dolazak“ (Kur'an, 61, 6; Ivan Karlić: Uvod u kristologiju, Ks, Zagreb, 2001. godina, str 52). I samo zato što je Crkva prihvatila odgovor Simona Petra na navedeno pitanje (Matej, 16, 16) kasnije je morala da dođe u situaciju da suštinu svoga verovanja izražava ne biblijskim već filozofskim pojmovima.

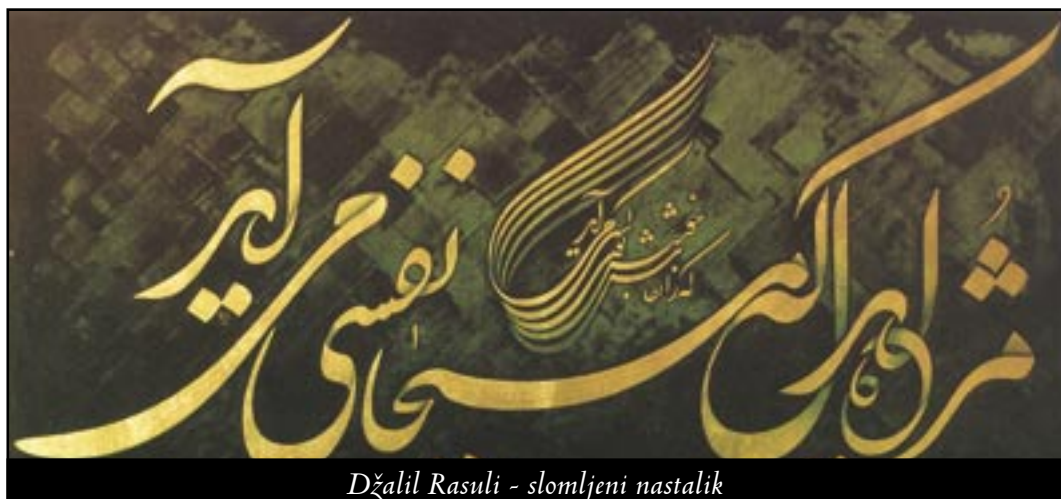
Jer reč „istobitan“ koga srećemo u Plotinovoj i Porfirijevoj filosofiji, ali ne i u Novom zavetu (Atanasije Veliki: Pisma o Kristu i Duhu, 1980 god, str. 42, Makarska, Služba Božija) poslužio je svetim ocima da izraze odnos između Oca i Sina unutar Svete Trojice. Nikejsko verovanje, „vera 318 otaca“, koga je Crkva posle Nikeje počela da ispoveda otuda je još više produbilo „jaz“ između Avramovih vera, i razlike između islama i hrišćanstva. Povesne teologije koje su oblikovali prvi najraniji Sabori više od onih objavljenih udaljile su hrišćane i muslimane. Tako, na primer, reč „Trojstvo“, Sveta Trojica, „Trinitas“ koja se ne nalazi nigde u Svetom pismu (Dr. Stjepan Bakšić: Presveto Trojstvo, Zagreb, 1941 god. str. 9) za islamsku ortodoksiju bila je gotovo uvek „kamen spoticanja i stena sablasni“ (L Petrova, 2, 8) pa u Kur'anu čitamo: Trojica su. Prestanite, bolje vam je. Alah je samo jedan Bog (Kur'an, 4, 171). Inače navedenu reč (Sv. Trojica) na hrišćanskom Istoku srećemo kod Teofila Antiohijskog na Zapadu kod Tertulijana. (Dr. Stjepan Bakšić: Presveto Trojstvo, str. 9).

Složićemo se u mnogo čemu pa će naš dijalog biti uspešan. Iako između islama i hrišćanstva postoje mnoge razlike, mi ćemo se u dijalogu složiti u mnogo čemu, i tako postati pozitivan izazov jedni za druge. Najpre, nećemo da polemishemo oko one Luterove tvrdnje kojom se veli da je naš verski život „potpuno savršen“ u nadi „(Luter) i ne savršen u delima, odnosno činjenično grešan „(Luter). Odgovarajući na

Erazmovo delo „De Libero Arbitrio Diatriba Colatio“ Luter u svome delu „De servo arbitrio“ dalje veli da sve ono što je u nama dobro da se to može pripisati ne nama nego Božijoj milosti. Međutim, od njegove tvrdnje nije daleko ni apostol Pavle a ni Kur'an kad vele: „Bog je taj što čini u vama da želite da delate-da Mu budete po volji“ (Kur'an, 3, 159). Milost Božija otuda nas hvata pod raznim vidom čineći tada da se po mnogo čemu razlikujemo od drugih, ali ne i od izabranih. Dosledno tome sada bi izlazilo da Bog dela na razne načine pa je pogrešno razumevanje Njegove reči samo dokaz da nas je ona napustila. Pošto je i ta tvrdnja tačna i oko se toga nećemo međusobno gložiliti da bi se videlo ko je od nas u pravu. No, kako svaka sura u Kur'anu počinje sa sećanjem na milost to u vezi nje sada čitamo „u ime Allaha, Milostivog i Samilosnog“ to je ona (milost) opšta i univerzalna pa samo zato i kod apostola Pavla čitamo: „Milost Gospoda našega Isusa Hrista, ljubav Boga i zajedništvo Svetog Duha“ (2. Kor, 13, 13). No, kako i po Kur'anu i po Bibliji (D, a, 17, 27; Is, 7, 9) Bog nije daleko ni od jednoga od nas, pa Nam

je On bliži od „žile kucavice“ (Kur'an) to je On za sve nas prvenstveno „Bog Blizina“, a zatim „Bog Oslonac“. Upravo zato, ako se ne oslonimo na Njega, održati se nećemo (Is, 7, 9), Dakle, u još jednoj smo tvrdnji saglasni pa se naš dijalog neće izroditi u polemiku i svađu. Pozivajući se na Pseudo-Dionizija Aeropagitu Cajetan će reći da „nema ništa Božanskije nego biti stvoren kao Božiji saradnik“ (Sharles Moreord, OP. „Božiji bitak i čovekov bitak kod Lutera...). I što je tačno, čovek je po Kur'anu određen za Božijeg „namesnika“ pa je svojim rođenjem već određen za Božijeg saradnika. Međutim kako se naša saradnja sa Njim odvija po tajni naše vere, koja nam samo i omogućuje naše bezuslovno, zajedničko „natjicanje u dobru“ koje je jemstvo mira i sreće, to smo još u jednom saglasni. Inače na Pravoslavnom Istoku tu vrstu saradnje objašnjava reč „sinergija“, a ona je više nego samo „prosto etičko navikavanje“...

I na kraju saglasni smo da se naši pogledi na čoveka ne mogu objasniti bez naših pogleda na Boga. Jer izrazi Božija slika i Božiji namesnik (Post, 1, 26; Kur'an, 2, 30) istovremeno se tiču i nas i

Džalil Rasuli - slomljeni nastalik

Njega. I samo zato što se ti izrazi odnose na nas i Njega sa čovekom ne može da se manipuliše, i da bude sredstvo a ne cilj. On je iznad partije, države, pa sve njemu služi a on služi Bogu.

Međutim, po apostolu Pavlu i Luteru bi izlazilo (1. Kor, 9, 19; Martin Luter: O slobodi hrišćanina, Dobra Vest, Novi Sad, str. 9) da zbog toga što smo sve to (Post, 1, 26, Kur'an, 2,30), da smo istovremeno „slobodni gospodari i pokorne sluge“ (Luter), a u čemu je i sav paradoks i napetost naše verske egzistencije, pa smo saglasni još i u vezi te tvrdnje. Rekao bi da se navedena teza ne protivi ni Kur'anskom viđenju muslimanove egzistencije. Hrišćanin je slobodan gospodar svega i nije podložan, a zatim, on (hrišćanin) je pokoran sluga svega i svakome podložan“ (Luter: O slobodi hrišćanina, str. 9) piše Luter.

Da li je musliman naš neprijatelj?

Rekao bih da odgovor na ovo pitanje prvenstveno zavisi od toga na šta svodimo islam, na koje istorijske osnove i koja teološka polazišta. Danas imamo različite recepcije kuranskog islama pa otuda i različita njegova istorijska iskustva. Ako ga svodimo na turske osnove, a što je kod nas Srba postao uobičajeni manir, sigurno je da u muslimanu nećemo da gledamo svog neprijatelja, niti pak on u nama svog prijatelja (M. Đilas: Bespravna zemlja, Handžar divizije, „krvavi danak“, Kosovski poraz (1389), „Gorski Vjenac“). Međutim, otvorimo li Kur'an i Jevanđelje sigurno je da jedni druge ne možemo da držimo za neprijatelje. Ako dosledno živi svoje islamske vrednosti musliman sigurno da ne može da nas drži za svog neprijatelja, ali ne i bezuslovno za svog

prijatelja. Međutim, on uvek ima šanse da postane naš prijatelj jer u Kur'anu Časnom čitamo: „Dobro i zlo nisu isto. Zlo dobrim uzvрати, pa će ti dušman tvoj odjednom prisni prijatelj postati“ (Fussilat, 34). Pošto u Kur'anu čitamo: „ne odpočnite borbu“ (Kur'an, 2, 190). I na kraju islam sa simpatijom govori o pravoslavicima, odnosno Vizantijcima (Ar Rum), a zatim u Kur'anu čitamo: „I svakako ćeš naći da su vernicima najbliži prijatelji koji govore: 'Mi smo hrišćani'“ (Kur'an, 5, 82). Iako on dopušta osvetu, da bi uspostavio stanje pravde, Kur'an veli da ona bude manja od uvrede, međutim, ipak je najbolje uzdržati se od nje, jer je to draže Bogu (Kur'an, 16, 126). Međutim, musliman će uvek biti naš neprijatelj ako ratujemo protiv njegove vere i progonimo ga iz svoje zemlje i sa svog kućnog praga (Al Mumahia, 8). Da danas ne bi došli u takvu situaciju molimo se zajednički ili odvojeno Bogu, Jednom i Jedinom da nas uputi na pravi put (Al Hamad, 6) koji nam je samo on odredio.

Musliman, naš bližnji, ne i daljni

Pošto Isus od nas traži da bližnjeg ljubimo kao samog sebe (Mk, 12, 31) to je musliman za nas uvek pozitivan izazov. Na njegove potrebe otuda uvek treba da odgovorimo brigom, a zatim da mu pomognemo. Međutim, kako je pojam bližnjeg u Novom Zvetu određen ne po teološkom, etničkom, već etičkom ključu to nam je bližnji uvek onaj kome je potrebna naša pomoć (Biblijski leksikon, Ks, Zagreb, str. 50;10, 25-37). Musliman je otuda zbog svojih potreba na koje smo dužni odgovoriti svojom brigom i konkretnom pomoću za nas uvek bližnji, nikad daljni. Kako

se u evanđeoskoj aksiologiji kvalitet i mera naše ljubavi prema Bogu određuju kvalitetom i merom u ljubavi prema bližnjem (Mk, 12,31) to ne možemo da ljubimo Boga, ako prethodno ne ljubimo bližnjeg, odnosno muslimana.

Premda je ovakav odnos na pravoslavnom istoku narušen monaškom etikom i idealom on je duboko evanđeoski. Dakle, koliko volimo bližnjeg, toliko volimo Boga. Ljubav prema vlastitom spasenju i Bogu ne može biti nauštrb, štetu, ljubavi prema bližnjem. Iako nas naš odnos prema drugom neće opravdati pred Bogom, on će svakako uz ostale uslove voditi našem opravdanju pred Njim (Jak, 2, 24, 26). Dakle pre svedočenja (Ivan, 15, 27) nužno je brigom odgovoriti na muslimanove potrebe. Evanđelje to traži, Crkva da bi bila živa to mora da sledi.

Najvažnije je razumeti kako treba

U svojoj „Filozofiji povesti“ Hegel iznosi da je „Vizantijsko carstvo veliki primer za to kako hrišćanska religija može ostati apstraktna kod jednog obrazovanog naroda“. „Razumevajući i tumačeći Bibliju“ ne „kroz optiku“ Talmuda „i kasnije Šulhan Aruka (Shulhan Arukh, Encyklopedia Judaica, tojm 14, 1971 god. str. 1047) već „kroz optiku Komunističkog manifesta“ Ernst Bloh govorio je za nju da „upućuje na strastveni poziv na pobunu“, što je samo značilo da je ona različito upotrebljiva. Biblija otuda ima jedno značenje u crkvenom, a drugo van crkvenog konteksta. Da bi pravdao svoju politiku istrebljenja jevrejskog naroda Hitler se pozivao na biblijsku Knjigu o Esteri u kojoj čitamo: „da se svi Židovi, od dječaka do staraca, djeca i žene unište, pobiju, zatraži

njihova dobra da se zaplene u jednom jedinom danu“ (Jeruzalemska Biblija, Ks, Zagreb). Crkva nije bila u stanju da prema jereticima pokaže svoje ljudsko lice. Verske napetosti koje su često vodile do otvorenih sukoba nisu se mogle izbeći, a strah je sve više potiskivao milosrđe. I kad su dvorski i carski teolozi na pravoslavnom Istoku počeli da tumače pojedina mesta u Starom i Novom zavetu (1. Mojsijeva, 14, 18; Jev, 7, 1; Rimljanima, 13, 1-3) nismo mogli izbeći cezaproapizam, politizaciju Crkve u korist države i blisku saradnju i „brak“ između pravoslavne države i crkve. Dakle, jednim tumačenjem „temeljni Isusov projekt“ (Leonardo Boff) koji je Leonardo Boff nazivao ostvarenje „Carstva Božijeg“ sada je definitivno bio napušten. Razumevanje je otuda najvažnija činjenica u verskom životu pa mu Hajdeger posvećuje dva poglavlja u svojoj knjizi „Bitak i vreme“ (31-34). Po njemu ono je način čovekova bivanja i koren svake spoznaje. Međutim, katkada je teško pojedina mesta u Bibliji i Kur'anu razumeti kako treba, jer su često u napetosti i isključuju se pa je teško reći šta je važnije.

Tako na primer, kako uskladiti dvanaestu Božiju zapovest (Knjiga izlaska, 20,12) sa izjavom Matejevog Isusa (Matej, 10, 37)? Neki su sve to usklađivali i postojeću napetost otklanjali time što su se pozivali na apostola Pavla (Efescima, 6,1).

„Razumevanje Kur'ana zavisi od pravilnog razumevanja čoveka i sveta“

(Abduhuo, XX vek).

S obzirom da je čovek u Bibliji i Kur'anu sama slika Božija (Post, 1, 26) i namesnik Njegov (Al-Bakara, 30), to

naše razumevanje i tumačenje autoriteta (Biblije i Kur'ana) mora biti prejeduicirano takvom spoznajom čoveka:

Naša razumevanja ne smeju nas voditi međusobnim konfliktima koja su često znala da apsolviraju verskim sukobima i ratovima. Pošto teološki ključ za razumevanje islama prvenstveno nalazimo u Bibliji to je sada veoma važno kako ćemo da razumemo i tumačimo onu poznatu rečenicu koju Bog upućuje Avramu: „I od sina tvoje sluškinje podići ću veliki narod, jer je tvoj potomak“ (Post, 21, 13). Iako, na primer, navedena rečenica (Post, 21, 13) islamskom verniku puno ne znači, ali mu zato sve znači ono što je zapisano u Kur'anu Časnom, ona je nama veoma dragocena s obzirom na sutrašnji međureligijski dijalog. Ona za nas prvenstveno ima ekumensku dimenziju te može da posluži „onom strategijskom podizanju cene“ islamskog čoveka koju smo do sada uglavnom sretali u povestnom dinamizmu rimske, papske, Crkve. Jedan drugačiji pristup islamu koji se u mnogo čemu razlikuje od našeg pravoslavnog (J. damaskin, +749) i onog protestanskog (Luter) imamo tek u drugoj polovini prošloga stoleća sa pojavom velikih papa kao što su: Ivan XXIII, Pavle VI i Ivan Pavle II. Što su neki hrišćanski teolozi u islamu videli „hrišćansku zabludu“ ne i „samostalnu religiju“ (T. Akvinski) u vezi njega nutili su nam jeftina teološka objašnjenja i

Koliko volimo bližnjeg, toliko volimo Boga. Ljubav prema vlastitom spasenju i Bogu ne može biti nauštrb, štetu, ljubavi prema bližnjem. Iako nas naš odnos prema drugom neće opravdati pred Bogom, on će svakako uz ostale uslove voditi našem opravdanju pred Njim

pokušavali da nam ga objasne polazeći od sedmog poglavlja Danilove knjige. Da bi protumačio fenomen islama Luter govori o dvojici strašnih tirana koji će malo pre sudnjega dana opustošiti i razoriti hrišćanstvo (Karl-Jozef Kuschel: Od sporenja k natjecanju religija, Lesing i izazov islama, Svjetlo reči, Sarajevo, 2003. god. str. 63). Pri čemu, kad govori o njima misli na papu i sultana (Isto, str. 63). Da bi ostao dosledan u svom antiislamizmu i antipapstvu, Luter je morao da pribegne odgovarajućoj metodi i njome se nekritički osvrnuti na navedenu biblijsku knjigu. Pošto su teološki pluralizam i dijalog bitni znaci ovoga vremena to je sada veoma važno kako ćemo da razumevamo ona mesta u Kur'anu koja nisu za njih. Kako da tumačimo onu rečenicu koja govori o svom ekskluzivitetu islamske istine pa u vezi njega i čitamo: „A onaj ko želi neku drugu veru osim islamske, neće mu biti primljena“ (Ali Imran, 85). Zatim setimo se i 137. ajeta iz sure Al-Bakara. Veoma je važno razumeti kako danas prvenstveno treba da povučemo jednu crtu između našeg pravog razumevanja i našeg uobičajenog naklapanja na kome smo gradili međusobnu podnošljivost i konflikt. Međutim, sve to, prvenstveno će zavisi od toga šta je za nas drugi. Jer, kakva nam je aksiološka teza o čoveku, takvo će biti i naše ponašanje prema njemu. Ukoliko jedni u drugima ne prepoznamo

Avramovu prisutnost, između nas neće biti, međusobnog uvažavanja i dobrih navika. Razumevanje otuda prvenstveno mora da vodi konstituiranju međusobnog uvažavanja. Njime nikoga ne treba idealizovati, ali ne i obezvređivati, jer smo svi sinovi Jednog Oca. Naše razumevanje Kur'ana i muslimanovo razumevanje Biblije prvenstveno mora da bude u funkciji moralnih ciljeva, jer po delima i veri smo opravdani pred Njim. Kantovski misleći, moramo doći u situaciju „da postanemo dostojni Boga i Njegove milosti“. Razumevanje Biblije i Kur'ana koje ne vodi tome najpre je promašeno razumevanje.

Svaki čovek zaslužuje poštovanje

Posle 11. 09. 2001 god. sve više potiskujemo stara pitanja u vezi islama.

Naša tradicionalna razmišljanja posle napada muslimanskih terorista na Svetski trgovinski centar i Pentagon sve manje su u opticaju. Iako će mnogi u njemu posle 11. septembra sve više prepoznavati onu „zver iz Apokalipse“ neki će se i dalje sećati izjave g. Šestertona koji je o njemu govorio „kao duši Evrope koja se nalazi u Aziji“ (Ivo Sivrić: Temelji kršćanstva SC. Lewisa, str 137 Provincijalac hercegovačkih franjevaca, Mostar 1988 god. str. 137). No, sigurno je g. Šesterton tako govorio o islamu što je dobro razumevao sva njegova tri osnovna stanovišta (Kur'an, 112, 1-4; A1-Bakara, 30; 5, 48). Pri čemu u njegovom drugom stanovištu (Kur'an, 2, 30) imamo jasan odgovor na pitanje za šta smo dužni poštovati jedni druge i jedni druge uzimati za ozbiljno. I samo zato što se osnov za jedno poštovanje i jednu ozbiljnost u njemu nalazi i u jednoj teologiji (Kur'an, 2, 30) kojom se veli da je

čovek „namesnik Božiji“ (Kur'an, 2, 30) svaki je čovek dostojan poštovanja. Pri čemu, razlozi za sve to ne leže u našoj zasluzi već Božijoj milosti. A daleka budućnost koja je pripremljena za verujuće i bogobojazne, a koju nazivamo dženetom (Kur'an, 41, 30-33; 133; 57, 21) ili Carstvom Božijim (Mk, 6, 10) samo će još više potvrditi Njegovo poštovanje prema čoveku. Ako se drugo islamsko stanovište tiče čoveka (Kur'an, 2, 30; Al-Anam, 165), odnosno Ademovih sinova, (Kur'an, Al-Araf, 172), prvo se tiče Boga (Kur'an, 112, 1-4;) treće će se uvek ticati onoga što je čovek ovde dužan da čini da bi bio poštovan od Boga. Međutim, kao „namesnik Božiji“ čovek se prvenstveno mora „natjecati“ (Kur'an, 5, 48) u dobru, biti u dobru, družiti se sa dobrim, da bi se efikasno suprostavljao zlu. Njegovom antropologijom, koju pojašnjavamo jednom teologijom, samo je i određena njegova etika, njegovo ponašanje. Upravo zbog te činjenice danas islam ozbiljno shvata stotine miliona duša i u toj ozbiljnosti muslimani nas u mnogo čemu ali ne i u svemu, priznaju za svoje, sebi slične, pa smo za njih prvenstveno „narod Knjige“. Pošto smo u islamu prvenstveno našli čoveka u onome što je on ovde dužan da radi kao „namesnik Božiji“ (Kur'an, 2, 30) to mu samo taj, i ni jedan drugi rad, obezbeđuje trajnu milost kod Boga i našu zahvalnost prema njemu.

Ne šta se dogodilo, nego zbog čega se to dogodilo

Posle rušenja Trgovinskog centra u Njujorku sve se češće pitamo: šta znači posle toga biti musliman? Koja je bitna oznaka za njegovu prepoznatljivost u svetu? A zatim da li u njemu možemo da prepoznamo onu najizrazitiju anti-

hrišćansku silu u svetu (1. Jov, 2, 18, 22)? Međutim, danas se javlja i sledeće pitanje koje vapi za hitnim odgovorom; „ne šta se dogodilo, već zapravo kako se dogodilo“ da u zemlji najstarije „kćerke“ rimske crkve, u katoličkoj Francuskoj, danas imamo 35.000 obraćenika na islam. (J. L. Esposito: što bi svako trebao znati o islamu, F. T. I, „D. Isusova“? Zagreb, str 179). No, i posle strašnih događanja ne može se biti musliman ako se na sve ne gleda iz samo jedne perspektive, i to iz one za muslimana najvažnije, Kur'anske perspektive, pa samo zato i strašni događaj ne može se Kur'anski pravdati (Fussilat, 34).

Iako znamo šta je sve Crkva pretrpela svedočeci za svoju crkvenu istinu, a time i za „stvar Isusa Hrista“ Njegova je stvar i danas u agoniji kako bi rekao Žan Giton. Danas tih 35.000 obraćenika na islam govore o svojoj drami te agonije. Kao što su i ranije mnogi napuštali zbog svoje stvari „Isusovu stvar“, to i danas neki čine, pa je svako stoleće slično ostalima kako bi rekao obraćenik na katolicizam engleski kardinal Njumen.

Pravoslavni integralizam kao osnovna prepreka hrišćansko-islamskom dijalogu.

U odnosu na islam kakvi nam danas trebaju teolozi? Najpre takvi koji će živeti u intelektualnom, teološkom miru sa svima te i sa muslimanima. Pošto nam danas treba „zrela hrana“ nije teško reći šta od njih očekujemo u našoj mešovitoj balkanskoj sredini. Prvenstveno od njih tražimo da budu sveti, a zatim da daleko više budu prisutni u teologiji nego u politici, kako bi počeli sa jednim novim dobom u međusobnim odnosima. Dakle,

nužan nam je takav tip teologa koji neće imati servilan odnos prema hijerarhiji i koji će uvek biti prijatelj istine, pa ma kako zbog nje bio nazvan. Pošto on svoj identitet izvodi iz svog zvanja i poziva to zbog svog poziva „on uvek mora biti spreman pomiriti se i oprostiti. No, kako se oni nalaze na prostorima gde se spuštaju zapadne granice turskog islama i istočne granice zapadnog hrišćanstva, te geografske činjenice danas bi prvenstveno trebalo da se odražavaju na kvalitet njihovog teološkog razmišljanja. Međutim, njihovi dosadašnji teološki odgovori uvek su ignorisali postojanje teološkog pluralizma pa smo zbog svog pravoslavnog integralizma imali jedno „getoizirano hrišćanstvo“ i zatvorenu crkvu. Naš pravoslavni, svetosavski, integralizam otuda nije prvenstveno imao pozitivnu relaciju prema zapadnom hrišćanstvu i islamu. Misleći na svetog Savu naš najčuveniji teolog, Nikolaj Velimirović, veli za njega da se on borio protiv „internacionalne papske teokratije u Rimu“ (Sabrana dela, N. V. , tom V. str. 657, D) što samo govori da je naš tradicionalni teolog sledeći svoje uzore najmanje bio za dijalog i intelektualnu toleranciju. A što znači da je naša svetosavska crkva svoj „istočni greh“ prvenstveno mogla da prepozna u stavovima svojih militantnih, zvaničnih, teologa. Isti prenaplašavajući značaj svog, pravoslavnog, razumevanja Istine nisu bili oslobođeni za ljubav i dijalog sa drugim nepravoslavnim identitetima i vernicima. Pravoslavni integralizam koji nikad nije imao pozitivnu relaciju prema teološkom pluralizmu, pa time ni prema zapadnom hrišćanstvu i islamu danas prvenstveno prepoznajemo u stavovima sv. Save kad je u pitanju is-

lam (Miodrag Petrović: Zakonopravilo Krmčija Svetog Save o Muhamedovom učenju, Beograd, 1997 god. str 51) i u stavovima Justina Popovića, i Nikolaja Velimirovića kad je u pitanju rimokatolicizam. (Justin Popović: Dogmatika pravoslavne Crkve, str. 543; Velimirović Nikolaj: Sabrana dela, tom XII, str. 283) „Dakle, uvek kad tvrdimo da pravoslavlje nema ni jednog... mi smo na strani jednog integralizma. Međutim, kad su u pitanju njegovi stavovi o Crkvi najpre ga prepoznamo u ekleziologiji Homjakova. (A. S:Homjakov: O Crkvi, str. 21. , Karlovac, preveo jeromonah Justin).

Kako ga prevladati?

Danas se u vezi sa integralizmom postavlja jedno ozbiljno pitanje: kako ga prevladati, a pri tom ne dovesti u pitanje svoj sopstveni verski identitet?

Rekao bih da „formula“ čuvenog protestanskog teologa Trelča (Ernst Troeltsch, 1865-1923) „subjektivna apsolutnost“ (E. Troeltch: Apsolutnost hrišćanstva) danas predstavlja najbolji način za preovladavanje svakog integralizma i ekskluzivizma koji polažu pravo na univerzalnu istinu pa time i na spasenje samo po svom teološkom konceptu. Dakle, ako polazimo od navedene Trelčeve formule prevladaćemo svaki integralizam koji je gotovo uvek vodio odgovarajućem monopolizmu i ekskluzivitetu istine. Iako je o hrišćanstvu govorio „kao potpunoj religiji i najuzvišenijoj vrednosti“ on nije marginalizovao važnost i vrednost ni drugih religija. Njegova teološka razmišljanja otuda su danas prvenstveno ekumenski upotrebljiva. Trelč veli: „priznanje hrišćanstva“, a time i svake

druge religije, „za najuzvišeniju objavu odluka je religiozne samosvesti, a ne i naučnog dokazivanja“ (Isto, str. 88).

Na pozadini ideološkog mišljenja ne možemo da gradimo objektivnu i kritičnu sliku o islamu. Koji su to „ajeti mača“?

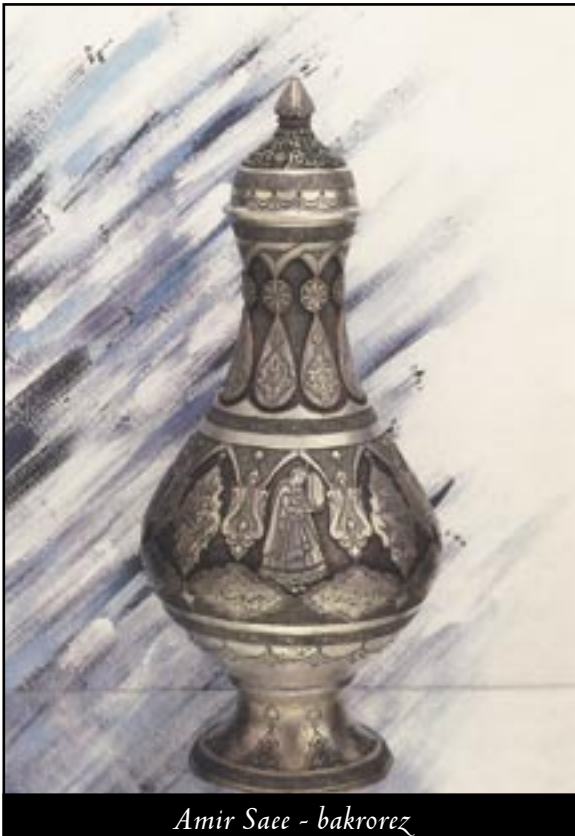
Rekao bih da na pozadini bilo koje ideologije nije moguće graditi objektivnu i kritičnu sliku o drugome. Jer u prvom slučaju, pribegava se njegovoj idealizaciji, u drugom slučaju, ide se na njegovu marginalizaciju pa se u oba slučaja gubi veza sa istinom. No, kako se redovno kod ideološke spoznaje delimična istina apsolutizuje i uzima za celu, to nam ona nudi iskrivljenu i nerealnu sliku o drugome. Međutim, kad je u pitanju islam mi smo o njemu već od vremena Gibza (H. A. R. Gibbs (Islam, London-Oxford, -Njujork, izd. II, p. 118) gradili mišljenje na pozadini jedne ideologije. Ali ni evropski evrocentrizam ni naše sećanje na vidovdanski kult, odnosno vidovdansku opciju, nisu nam dosada ponudili pravi ključ za razumevanje islama. I samo zato što smo na pozadini ideološkog, ne istorijskog, racionalnog, objektivnog razmišljanja stvarali slike jedni o drugima danas smo tu gde smo u međusobnim odnosima. Inače posle rušenja Trgovinskog centra u Njujorku, islam će sve više za evropskog i američkog čoveka imati ono značenje koje je nekada imao komunizam u 19. stoleću. Do tada neujedinjeni i posvađani zbog njega će se ujediniti i pomiriti svedočeci sada o jednom jedinstvu. Dakle, umesto sintagme koju čitamo u Manifestu komunističke partije, a koja počinje sa rečju „Bauk kruži Evropom-bauk komunizma“ danas se sve češće srećemo sa sledećom tvrdnjom: „Bauk kruži Evropom i Amerikom

- bauk islama“. I što danas nije drugačije pitamo se za dve stvari: prvo, koji su to „ajeti mača“ u Kur'anu kojima se „legalizuje“ islamski obračun sa neislamskim svetom, i drugo, ko je Hasan ibn Sabah, iz 11. stoleća? Pročitamo li Časni Kur'an videćemo koliko je on zahtevan prema onome ko ga čita. Prvo, on traži da se veruje u njegove iskaze, ajete, a zatim insistira da se oni razumeju kako treba i kako valja. Jer od jednog razumevanja često će zavisiti krajnji ishod mnogih stvari u našem životu pa i naša budućnost. I samo zato što smo pogrešno razumeli i tumačili neke ajete u Kur'anu (Kur'an, 9, 5) danas ih držimo za „ajete mača“. Posle strašnih stvari koje su se izdogađale u septembru 2001. god, a koje nam dolaze iz jednog dela

islamskog sveta i to po pravilu od ljudi koji nose istovetno teološko uverenje srećemo se sa pitanjem: da li islam opravdava ili neopravdava terorizam i da li je dopušteno samoubistvo u islamu zbog islamskih ciljeva? Što možemo reći jeste da islam, prvo, ne dopušta (Kur'an, 4, 29), a drugo, implicite ne dozvoljava. Islam otuda i nije religija nasilja ni „etika terora“. Međutim, u svome članku „Islam, modernost i humanizam“ („Jukić“, izdavač Zbor franjevačkih bogoslova „Jukić“, Sarajevo, 2001 str. 140, br. 30/31) g. Dž. Karahasan veli: „To je terorizam što ga je u 11 stoleću utemeljio Hasan ibn Sabah, zasniva se na samožrtvovanju atentatora: u terorističkom činu (tvrde „teoretičari“ ovog tipa terorizma) atentator ostvaruje mistično sjedinjenje sa svojom žrtvom“. No, bez obzira na sve to terorizam se ne može Kur'anski braniti pa iza terorističkog čina samo prepoznavamo onu destruktivnu snagu Zlog.

Pazeći na današnje znakove u vremenu, kako danas hrišćanstvo i islam prvenstveno treba da shvatimo?

Pošto živimo u vremenu sećanja na Vukovar, Sarajevo, Srebrenicu i Kosovo danas se sve češće srećemo sa pitanjem: u kontekstu tih događanja, koja su sada samo naša sećanja, kako danas hrišćanstvo i islam treba da shvatimo? No, kako nam oni omogućavaju samo naše tajno spasenje, već i našu istinsku čovečnost, to oni za nas danas prvenstveno imaju etičko značenje. Mi smo sa njima prvenstveno ljudi, a zatim i vernici, a ovom svetu prvenstveno trebaju ljudi „čija će

Amir Saee - bakrorez

savest biti verna dužnosti kao magnetna igla polju; ljudi koji će stajati za istinu pa makar se nebo srušilo“ (E. G. Vajt). Upravo zato danas prvenstveno treba da nam se otvore „oči vere“ (Luka, 24, 31), jer bez duhovne spoznaje (Mk, 12, 11) neće biti ni one etičke pa se međusobno nećemo poznavati kao ljudi već samo kao neljudi. Danas je zato i najvažnije da etički i duhovno živimo, jer je samo tako moguć preporod, koji vodi svemu onome što je danas „najzdravije“ i najnormalnije za naš zajednički opstanak.

Kako započeti dijalog?

Pošto i danas Crkva ostvaruje svoje poslanje u mešovitim sredinama to za nju islam svakim danom postaje sve veći izazov. Upravo zato na površinu izbija važnost sledećeg pitanja: kako odgovoriti na taj izazov, a ne zameriti se muslimanu? Najpre se setimo apostola Pavla koji u svojoj poslanici Rimljanima veli: „Slava, čast i mir svakome koji čini dobro, prvo Judejinu, pa Grku. Jer Bog ne gleda ko je ko“ (Rim, 2, 10, 11) a zatim „pred Bogom nisu pravedni oni koji samo slušaju zakon nego će biti opravdani oni koji zakon tvore“ (Rim, 2, 13). I na kraju apostol polazi od toga da je delo Zakona upisano u našim srcima, a o čemu svedoči naša savest (Rim, 2, 15). Navedene Pavlove tvrdnje otuda su prvenstveno ekumenski upotrebljive pa polazeći od njih nudi se mogućnost za uspešan međureligijski dijalog. One ne vode „teološkoj blokadi“ u sutrašnjem razgovoru. Pozivanje na apostola (Rim, 2, 10, 11, 13, 15) koji veli da Bog ne gleda ko je ko i da slava i čast pripada svakome onome koji čini dobro danas nailaze na dobar prijem i u islamskom verskom miljeu.

Dakle, ni Bog kao starozavetni, filozofski i etički problem za nas ne bio u razgovoru nikakav problem. Ali sa sećanjem na Nikeju i sa prvom dogmom o Njemu, On postaje prvorazredni problem. Međutim, od tih teoloških problema koji se ne mogu razrešiti nikakvom racionalnom i logičkom metodom, danas su nam daleko važniji egzistencijalni problemi, pri čemu važnost onih moralnih izbija u prvi plan. Apostol Pavle upravo zbog njih, njihovog otklanjanja iz zajednice predviđa postupak isključenja iz zajednice, (1. Kor, 5, 1). Dakle, najvažnije je ne praviti greške, ne grešiti u ponašanju, jer njime su uvek ugroženi drugi. Danas je otuda najvažnije ono u vezi čega postoji naša puna saglasnost, a to je ne biti moralni „etički“ jeretik (1. Kor, 5, 1) i uvek verovati u jednoga Boga. No, te obe opcije dolaze nam od apostola Pavla, pa pored onog islamskog monoteizma sa njim imamo i onaj hrišćanski (1. Kor, 8, 4; Rim, 3, 29; Gal, 3, 20; Tim, 1, 17) pa smo na istom, nepodeljeni i jedinstveni. I na kraju, kako „Bog daruje milost spasenju samo Njemu“ ne i nama „poznatim putevima“ (Ivan Pavle II), to danas, s obzirom na tu činjenicu moramo biti krajnje obazrivi, ne teološki lakomisleni, u svojim tvrdnjama o islamu.

U čemu je smisao sutrašnjeg dijaloga?

Pošto se islam ne tiče samo muslimanovog verskog, već etičkog i drugog promišljanja, to se naš susret sa njim čini smislenim iz više razloga. Što ne postavlja pitanja i ne nudi odgovore samo u vezi eshatoloških već i drugih tema, islam danas poziva na razne vrste dijaloga. Pri čemu bi se naš dijalog o etičkim temama, različitim religioznim

iskustvima, pokazao najkorisnijim? U našoj svakodnevnoj stvarnosti koja je obogaćena prisustvom religioznog i drugog pluralizma danas nam se najpre nudi prostor za dijalog, razmenu ideja i stavova.

Našu pozitivnu povezanost sa islamom danas njime jedino možemo da otpočnemo. Pošto su naša oba integralizma tu povezanost uvek ignorisala, to između Crkve i institucija u islamu nikad i nije bilo dijaloga. Između nas stoje vekovi ćutanja i izolacije. Međutim, kako se nikakva radikalna promena oko nas neće dogoditi bez radikalne promene u nama, ni ova zadnja bez izričitog zahteva Svetog Duha u nama, to neka nam se svo njegovo pozitivno iskustvo otkriva i u našim svakodnevnim odnosima sa muslimanima.

Niko od nas u odnosu na drugog nije u prednosti. I svi smo mi opet samo zahvaljujući Njemu, Bogu Jednom, u prednosti

Pošto samo On, Bog Jedini, u Svojim „rukama“ drži „ključeve“ od naše večnosti to je uvek prednost biti Njegov, ne i svoj i tuđ. No, kako nam sva prednost dolazi po tajni naše vere, to je danas najvažnije verovati u Njega, verovati Njemu, kako bi sutra bez problema došli do svoje najvažnije prednosti koju mi hrišćani nazivamo „Carstvom Božijim“. Ako pažljivo iščitamo Kur'an i Bibliju videćemo da Bog nije daleko ni od jednoga od nas (D,a,17,27), a u čemu je sva naša ovozemaljska, svakodnevna prednost. Avgustin je još ubedljiviji kad piše o Njegovoj blizini, koje nevernik nikad nije svestan. „Ti bijaše sa mnom, a ja nisam sa Tobom“, veli Avgustin. I samo zbog svoje blizine Bog za nas

ima značenje oslonca pa je On za nas prvenstveno „Bog Oslonac“. Isaija piše: Tko u tmni hodi...nek se na Boga svoga osloni“ (Iz, 50, 10). No, kako nam samo uvid u dobro pribavlja milost kod Njega (Mudre izreke, 13, 15) to smo samo zahvaljujući dobru i veri svi dovedeni u stanje jedne prednosti koja nam donosi i druge. Međutim, danas na njegovu blizinu moramo da odgovorimo, a naš odgovor moguć je samo u veri.

Dakle, ako verom odgovorimo na njegovu blizinu mi smo samo u prednosti, pa bez vere nismo u nikakvom stanju prednosti. Avelj, Enoh i bludnica Rava samo verom odgovaraće na Božiju blizinu i njome, ne i nečim drugim ugodiše Njemu, dragom Bogu. I samo zbog toga Bog im ne osta dužan već im uzvratu sa zahvalnošću i nagradom. (Jevrejima, 11, 31, 4, 5). Inače, navedena poslanica time što ukazuje na sav značaj vere (Jev, 11, 1, 4, 5, 6, 31) u Boga i što „nikad ne govori o veri u Isusa nego o Isusovoj veri“ (Felix Porsch: Mnogo glasova jedna vera, Ks, Zagreb, str. 199, 1988 god.) predstavlja arhetip za svako naše teološko razmišljanje koje ne želi da se konfrontira sa islamom.

Pitanje identiteta kao naše najvažnije pitanje Monopolizam i ekskluzivizam kao smetnje dijalogu.

Da li ćemo i kakav ćemo biti izazov jedni za druge prvenstveno zavisi od toga šta smo jedni za druge pa je osnovno pitanje vezano za pitanje našeg hrišćanskog i islamskog identiteta. Pošto reč „orthodoxos“ ili „ortodoxia“ u prevodu znači „pravilno mišljenje (Juraj Kolarić: Pravoslavni, Zagreb, 1985 god. str. 16) to sada izlazi da je pravoslavni vernik sve bitne karakteristike svog iden-

titeta izvodio iz svog (pravoslavnog) razumevanja Istine. Pravoslavna teologija zbog samog naziva, u kome se i „skriva“ sav identitet pravoslavne Crkve, uvek je bila orijentisana na pojam ortodoksno i hetrodoksno pa je crkva sebe prvenstveno videla kao „stub, tvrđavu i oslonac istine“ (1. Tim, 3, 15). Međutim identitet naše Srpske crkve nije se iscrpljivao samo u tome, jer naša crkva, pored toga što je bila „ortodoksna“ bila je i nacionalna. Svetosavlje, „savinstvo“ otuda čine specifičnu karakteristiku našeg crkvenog identiteta. Pošto nam reč „ortodoxan“ objašnjava osnovnu karakteristiku naše Crkve izlazi da je pravoslavno bogoslovlje pod uticajem Pavlovih pastoralnih poslanica (1. Tim, 3, 15) Crkvu isključivo posmatralo pod vidom čuvara ispravne, „zdrave“ nauke. No, svakako da Crkva sebe pod tim vidom mora da posmatra. Međutim, kad ona sebe, ali ne i druge crkve, ne posmatra pod tim vidom onda nastaju mnogi problemi unutar hrišćanske ekumene. Nažalost takvu smo praksu često imali na pravoslavnom Istoku, međutim, takvu praksu nismo mogli kadkada izbeći ni na hrišćanskom Zapadu. Ali sa drugim vatikanskim koncilom mnogo što šta je drugačije u životu katoličke crkve. Kad se naziv „ortodoksan“ vezuje za jedan istorijski identitet, a „pravilno mišljenje“ poistovećuje samo sa mišljenjem jedne istorijske crkve tada su svi drugi na strani zablude pa tu nema razgovora već samo poziva da se vrata „majci crkvi“.

Inače, pravo razumevanje islama od strane hrišćanstva prvenstveno možemo da prepoznamo u rečima Lukinog i Jovanovog Isusa. obraćajući se starešini „Isus mu reče: što mene nazivaš dobrim? Niko nije dobar osim Jednoga Boga (Luka, 18, 19), a zatim“ a ovo je

večni život, da poznaju Tebe, Jedinoga Pravoga Boga, i Isusa Hrista koga si poslao“ (Jovan, 17, 3). No, takođe pravo razumevanje hrišćanstva od islama imamo u rečenici: „Mi verujemo u Allaha i u ono što objavljuje nama...i u ono što je dato Musai i Isau... „(Kur’an, 2, 136), a zatim: „I sa sledbenicima knjige raspravljajte na najlepší način...“, a „naš Bog jeste - Jedan, i mi se njemu pokoravamo“ (Al-Ankabut, 46).

Kako je pravoslavna crkva branila svoj identitet u susretu sa islamom?

Što je Pravoslavna crkva sebe prvenstveno videla kao „stub i tvrđavu spasonosne, ne i obične istine“ islamsko razumevanje istine bitno je doživela kao pogrešno i jeretičko (J. Damaskin: Izvor spoznaje). Islam se vidi kao „zabluda“ pa se svako njegovo polaganje prava na autentičnu spoznaju Istine teološki diskvalifikuje. Uzimajući islamsko razumevanje Istine za pogrešno, Pravoslavna je crkva svoj identitet u dodiru sa islamom branila „apologijom“ ili uobičajenim ignorisanjem islama pa samo zato i nemamo u srpskom pravoslavlju ozbiljnih teoloških analiza na njegov račun. Uglavnom se sve svodi na bednu polemiku što bi danas najmanje moglo da zadovolji kriterijume ozbiljnog hrišćanskog intelektualca. Pravoslavni „intelektualac“ uzimajući islam za „hrišćansku zabludu“ nikad ga nije uzimao za ozbiljnu teološku činjenicu pa sa muslimanom i nije vodio dijalog. Dakle, kad je u pitanju islam, Pravoslavna crkva pre je, na primer, sledila apostola Pavla nego Hrista i sv. Avgustina nego Ignacija Lojolskog.

Da bi sačuvalao identitet rane hrišćanske zajednice apostol se ne

upušta ni u kakav dijalog sa heterodoksnima, već ih jednostavno isključuje iz nje zbog njihove „nezdrave nauke“ (Tit, 2, 1). Čoveka, jeretika, veli apostol, posle prvog i drugog savetovanja izbegavaj“ (Tit, 3, 10), međutim, svega toga nema kod Isusa. On nikoga ne ukorava niti isključuje (Mk, 9, 38), da bi sačuvaio identitet. Ali svega toga nema ni kod Ignacija Lojolskog pa se on upravo zato i suprotno ponaša apostolu Pavlu i sv. Avgustinu. U svojim „Duhovnim vežbama“ koje su prvenstveno „metoda da se čovek otrese svetskog duha“ (Gaetan Bernoville) sv. Ignacije veli: „Svaki dobar hrišćanin mora biti spremniji da spase neku izjavu bližnjega nego da je osudi. Ali ako je ne može spasiti, neka istražuje kako je ovaj shvaća, neka ga s ljubavlju ispravi“.

Od našeg znanja o Njemu uvek je važnije za nas Njegovo znanje o nama.

Kako svojim razumevanjem, koje je uvek jedno znanje, nikad nismo u prilici da proniknemo u svu Istinu, a time ni u tajne i planove Božije (1. Kor, 2, 14) u vezi nas, to nam je danas najvažnije da učavamo na temelju Njegove reči šta bi bila volja Božja u vezi nas. Dakle, od jednog razumevanja koje ovde nikad neće biti potpuno, savršeno, danas je daleko važnije njegovo znanje u vezi nas.

Premda pravoslavno razumevanje Istine (Boga) živi i u ortodoksiji drugih crkava, iste za oznaku svog identiteta nikad nisu uzimali reč „orthodoxos“ ili „orthodoxia“. Iako je svugde razumevanje sastavni deo verovanja na pravoslavnom Istoku naglasak je uvek

na razumevanju, pa smo u našim Crkvama daleko više slušali o istini nego ljubavi, i dogmatici nego etici. Međutim, mi sve do danas nismo stigli da izradimo svoje službeno učenje o moralu (Dimitrije Dimitrijević, Moralno bogoslovlje, Pravoslavna etika, str. 38, 39, izd. S. A. Sinod S. P. Crkve) niti pak da protestantima ili katolicima ubedljivo pokažemo u čemu su naše (pravoslavne) prednosti kod razumevanja Isusa kao Hrista.

Zaključak

Da bi danas jedni za druge bili pozitivan izazov, najpre treba da uradimo dve stvari i to: prvo da se odrekemo onih polemičkih kategorija, a zatim da jedni u drugima prepoznamo Avramovu prisutnost koji je „otac“ sviju „nas pred Bogom“. Ali pre toga nužno je ozbiljno uzeti u obzir ona biblijska svedočanstva gde se spominje Božije obećanje preko Jišmaela (Post, 21, 13).

Dakle naš srećni početak u onom najvažnijem jeste u sećanju na jedno Božje obećanje (Post, 21, 13), koje se danas tiče svih muslimana, a naš još srećniji kraj biće u činjenju onoga što odgovara Božijem bezgraničnom milosrđu. No, kako sigurno znamo da Njegovom milosrđu ne odgovara naša nečovečnost, licemerje, oholost, laž, polemika, već ono što Isus od nas traži da činimo, to uradimo sledeće: budimo jedni drugima sluge (Mk, 9, 35) da bismo se Bogu, Jednom i Jedinom svideli, i ne prvi, nego poslednji da bismo mu se dopali.

Danas to uzimamo za najvažnije, ali ne i za sutra, jer možda će sutra već biti dockan.